

เกณสสุ นิจโต โลโกติ โลโกติ: นิริยโตโก ทิรจฺจนโตโก ปิตฺติวิธยโตโก
 มนุสฺสโตโก เทวโตโก, ขนฺธโตโก ชาตุโตโก อายตฺนโตโก, อํ โสโก ปโร โสโก,
 พฺรหฺมโตโก เทวโตโก. อํ อจฺจุติ โสโก. อํ โสโก เกณ ชาตุโต นิจโต โขณฺโณ
 ปิหิโต ปฏิจฺจนโน ปฏิกุชฺชิตฺติ เกณสสุ นิจโต โสโก.

อัจฉายสมา อชิโตติ อัจจาติ: ปทสนฺธิ ปทตฺสโก ปทปาริปุรี อภฺรตฺมวโย
 พยฺยชนตฺติฏฺฐตา ปทานุပ္พุทฺทาเปตฺติ อิจฺจาติ. อาบสมาติ: ปียวณํ ฅรฺวณํ ตฺการณ-
 ตฺปฺปติตฺตํวณเมตฺติ อายตฺสมาติ. อชิโตติ: ตตฺส พฺราหฺมณตฺส นามํ ตฺงฺขา ตมณฺณา
 ปณฺณตฺติ โวหาโร นามํ นามกมฺมํ นามเชยฺยํ นิรุตฺติ พยฺยชนํ อภิตาไปติ อิจฺฉายตฺสมา
 อชิโต.

เกณสฺส นปรภาสตีติ : เกณ โสโก นปรภาสตี น ภาสตี น ตปตี น วิโรจตี
 น สัมภวายตี^๒ น ปณฺณายตีติ เกณสฺส นปรภาสตี.

กิตฺติสาภิละปนํ พุรุหิตี : กิ อุตฺตํ โถกุตฺตํ อภิละปนํ^๓ ตํคนํ พนฺชนํ อุกฺกิตฺเตโส.
 เกณ โถโก ติตฺโต ตํติตฺโต ปติตฺโต กิตฺติงฺโก สงฺกิตฺติงฺโก มกฺขิตฺโต ตํสฺสงฺโก ลกฺโข
 ลกฺขิตฺโต ปตฺติพฺพุตฺโต, พุรุหิ อัจฉริยาหิ เทเสหิ ปณฺณเปหิ ปญฺจเปหิ วิจฺจราหิ วิจฺจาหิ
 อุตฺตคานํโกโรหิ ปกาเสหิตี กิตฺติสาภิละปนํ พุรุหิ.

กิสฺส ตสฺส มหพฺภยนิ : กิํ ตถฺสํ โถกถฺสํ ภยํ มหพฺภยํ ปิพนํ ฆฏฺฏนํ อฺปฺพุทฺโธ
อฺปฺปคฺคโคติ กิํสฺส ตถฺสํ มหพฺภยํ เตนนาท โส พฺรหฺมาหฺมโณ :—

ເກນຕຸ່ຖຸ ນິວໂຕ ໂຕໂກ (ວິຈາຍຕູມາ ອຸໂຕ)

เกนส์ตูล์ นบปกาตติ

กิตฺตํวาทํ ปุณฺณํ พุทฺธิ

กิตฺ คตฺ มหพฺภยฺนติ.

[๒] อวิชชา ย นวโต โลโก (อชิตาติ ภควา)

เววิจฺฉา ปมาทา นปฺปกาສຕີ

របៀបភាគីទីបី ប្រធាន

ทุกขมสฺส มหพฺภยํ. (๒)

อวิชฺชาขบ นิจฺจโต โลโกติ. อวิชฺชาติ: ทุกฺขเ อณฺณณํ ทุกฺขตฺตมฺหเย อณฺณณํ
 ทุกฺขนิโรธเ อณฺณณํ ทุกฺขนิโรธคามินิยา ปฏิปทาเย อณฺณณํ, ปุพฺพพฺนฺเต อณฺณณํ
 อปรนฺเต อณฺณณํ ปุพฺพพฺนฺตาปรนฺเต อณฺณณํ อิตฺตปจฺจยาตฺตปฏิจฺจตฺตมฺปฺนฺเนตฺตํ ฐมฺเมตฺตํ
 อณฺณณํ, ยํ เหวรฺรํ อณฺณณํ อตฺตตฺตํ อนนฺตมโย อนนฺตํโพธิ อตฺตมฺโพธิ อปฺปฏิจฺจเวโร
 อตฺตงฺกาหนา อปฺริโยกาหนา อตฺตมฺเพกฺขนา อปฺจฺจเวกฺขนา อปฺจฺจกฺขมมํ^๑ ฐมฺเมตฺตํ
 พาลยํ อตฺตมฺปชฺชณํ โมโห ปโมโห ตมฺปโมโห^๒ อวิชฺชา อวิชฺโชโฆ อวิชฺชาโยโค
 อวิชฺชานฺตโย อวิชฺชาปรียญฺจํ อวิชฺชาชาตฺ^๓ โมโห อกฺุตฺตมฺมตฺ. อยํ อจฺจุติ อวิชฺชา.

โลโกติ: นิรยโลโก ติรจฺจณโลโก ปิตฺติวิธยโลโก มนุสฺสโลโก เทวโลโก ชนฺชโลโก
 ราชฺโลโก อายตฺนโลโก อยํ โลโก ปโร โลโก พุรฺหมโลโก เทวโลโก. อยํ อจฺจุติ
 โลโก. อยํ โลโก อิมาย อวิชฺชาย อจฺจุโต นิจฺจโต โยสุโฆ. ปิหิตโต ปฏิจฺจนฺโน
 ปฏิจฺจชฺชิตฺติ อวิชฺชาย นิจฺจโต โลโก.

อชิตาติ: ภควา ตํ พุรฺราหมณํ นามเณ อาตปติ. ภควาติ: การวาชิจฺจนเมตฺ.
 อปฺปจ ภคฺคฺราโคติ ภควา, ภคฺคฺทโธติ ภควา, ภคฺคฺโมโหติ ภควา, ภคฺคฺมาโนติ
 ภควา, ภคฺคฺทิจฺจติ ภควา, ภคฺคฺกณฺณโกติ ภควา, ภคฺคฺกิตฺเตติ ภควา; ภชฺ
 วิภชฺ ปฏิวิภชฺ ฐมฺมรตฺนนฺติ ภควา, ภวานํ อนนฺตกโรติ ภควา, ภาวิตฺตกาโยติ^๔ ภควา.
 ภาวิตฺตโลติ ภาวิตฺตจิตฺโตติ ภาวิตฺตปณฺณิโยติ^๕ ภควา, ภชฺ วา ภควา, อรณฺณณวณฺณปคฺคฺถานิ
 ปนฺณฺทานิ เสนาสนานิ อปฺปตฺตทฺทานิ อปฺปนฺนิกฺโขตฺตานิ วิชฺชนวาทานิ มนุสฺสวราหตฺเตยฺยกานิ^๕
 ปฏิตฺตตฺตานตฺตารูปานํติ ภควา, ภาคํ วา ภควา จีวรปฺปณฺทปาทเสนาสนนิกฺกานปจฺจ-
 เภตฺตชฺชปฏิกฺขารานนฺติ ภควา, ภาคํ วา ภควา อตฺตอรตฺตตฺต ฐมฺมรตฺตตฺต วิมฺมุคฺคิรตฺตตฺต
 อชิตตฺตตฺต อชิจิตฺตตฺต อชิตฺตณฺณายาติ ภควา ภาคํ วา ภควา จตฺตุนํ ฌานานํ จตฺตุนํ
 อปฺปมณฺณณํ จตฺตุนํ อรณฺณณวณฺณปคฺคฺตฺตนฺติ ภควา, ภาคํ วา ภควา อจฺจุชฺชนํ วิโมกฺขชฺชนํ
 อจฺจุชฺชนํ อภิกายตฺตชฺชนํ นวณฺณํ อนุปฺพพฺตฺตมาปคฺคฺตฺตนฺติ ภควา ภาคํ วา ภควา ทตฺตชฺชนํ

๑ น. ม. อปฺจฺจเวกฺขณกมฺม

๒ น. ม. ตมฺปโมโห

๓ น. ม. อวิชฺชาตฺตจฺจ

๔-๕ น. ม. ภาวิตฺตกาโย, ภาวิตฺตโล, ภาวิตฺตจิตฺโต, ภาวิตฺตปณฺณิโยติ

๕ ก. มนุสฺสวราหตฺเตยฺยกานิ. เหวมฺปฺปรี

สณฺณวาทานํ ทณฺ्हํ กถินสฺมาปคฺคํ อานาปานสฺสทิสฺมาวิสฺสํ ชยฺสวณฺณปคฺคิยาติ
 ภควา, ภาคิ วา ภควา จตุณฺ्हํ สติปญฺจจํหานํ จตุณฺ्हํ สมนฺนปฺปชานํ จตุณฺ्हํ
 อิทฺธิปาทานํ ปณฺณจํหานํ อินฺทริยานํ ปณฺณจํหานํ พถานํ สคฺคตณฺ्हํ โพชฺฌณฺจกานํ ชริยสฺส
 อฏฺฐจํกิตฺตํ มคฺคสฺสทิสฺมาติ ภควา, ภาคิ วา ภควา ทณฺ्हํ ตถาคคพถานํ จตุณฺ्हํ
 เวสฺสารชฺชานํ จตุณฺ्हํ ปญฺจสํกิตฺตํ จณฺ्हํ อภินฺณวณฺ्हํ จณฺ्हํ พุทฺธชมฺมานนฺติ ภควา,
 ภควาติ เนทํ นามํ มาตฺรา กตํ, น ปิตฺรา กตํ, น ภาคฺรา กตํ น ภคินิยา กตํ,
 น มิตฺตามจุเจติ กตํ, น ฌาติสฺสาโถหิเตติ กตํ, น สมนฺนพฺรหฺมาณฺเณติ กตํ, น เทวตาทิ
 กตํ, วิโมกฺขนคฺคิกเมตํ พุทฺธจํหานํ ภควนฺตํ โพชฺฌา มุเต สห สหพฺพชยฺชคฺควณฺณสฺส
 ปญฺจิทาภา สจฺจิกา ปณฺณชยฺชคฺคิ, ยทิตํ ภควาติ อชฺชิตาติ ภควา.

เววฺจจา ปมาทา นปฺปกาสคฺคิ: เววฺจจํ จุจฺจติ ปณฺณฯ มจฺจนฺนิยา นิชาวณฺณจฺจนิย
 กุณฺณจฺจนิยํ ตาภมจฺจนฺนิยํ จณฺณณมจฺจนฺนิยํ ชมฺมมจฺจนฺนิยํ; ยํ เหวรฺโป มจฺจนฺนิยํ มจฺจนฺนยา
 มจฺจนฺนยิตคฺคํ เววฺจจํ กทฺธิยํ กฏฺฏกณฺณจฺจคฺคา อคฺคทิตคฺคํ จิตฺตสฺส, อิทํ จุจฺจติ มจฺจนฺนิยํ.
 อปฺปฯ ชนฺณมจฺจนฺนิยํ มจฺจนฺนิยํ, ชาตุมจฺจนฺนิยํ มจฺจนฺนิยํ, อายคณฺณมจฺจนฺนิยํ มจฺจนฺนิยํ, คาโ
 จุจฺจติ มจฺจนฺนิยํ. ปมาโท จคฺคทพฺโพ, กายทฺจจฺจโร วา จจฺจทฺจจโร วา มโนทฺจจโร
 วา ปณฺณจํ กามคฺคณฺณจํ วา จิตฺตสฺส โวธฺสคฺคโค โวธฺสคฺคคานฺนปฺปทานํ กุณฺณจํ วา
 ชมฺมานํ ภาวณาย อธฺกจฺจจฺจโรวาทา อธฺกจฺจจฺจโรวาทา อนนฺนจฺจคฺคา^๑ โธธฺนจฺจคฺคา
 นิทฺธิจฺจคฺคจฺจโรวาทา นิทฺธิจฺจคฺคจฺจโรวาทา อนาถวณฺณ อภาวณฺณ อพทฺธกมฺมํ อนนฺนจฺจจํ อนนฺนโยโค
 ปมาโท; โย เหวรฺโป ปมาโท ปมชฺชนา ปมชฺชิตคฺคํ; อยํ จุจฺจติ ปมาโท. เววฺจจา
 ปมาทา นปฺปกาสคฺคิ: อิมินา จ มจฺจนฺนิเยน อิมินา จ ปมาเทน โถโก นปฺปกาสคฺคิ
 น ภาสคฺคิ น คปคฺคิ น วิโรจคฺคิ น สณฺณวาทคฺคิ น ปณฺณวาทคฺคิ เววฺจจา ปมาทา
 นปฺปกาสคฺคิ.

ชปฺปาภิเลปนํ พฺรหฺมาติ: ชปฺปา จุจฺจติ คณฺหา. โย ราโค สํราโค, อนนฺนโย
 อนนฺนโร, นนฺทิ นนฺทราโค, จิตฺตสฺส สํราโค, อิจฺจา มุจฺจา อชฺชโลธํ, เกโ
 ปติเกโ, สจฺโค ปจฺโค, เชา มายา ชนิกา สณฺณชนํ สิทฺธิณํ ชาตินํ สริตา
 วิธคฺคิกา โธคฺคิ^๒ วิธฺจา^๓ อายฺหณํ ทุคฺคิยา ปณฺณชิ ภาวณคฺคิ จณฺ्हํ จณฺโถ สหฺจโ

๑ น. อนนฺนจฺจจฺจโรวาทา

๒ น. ม. สจฺคํ

๓ ก. วิธฺจา

ติเนโท อเปกฺขา ปฏิพนฺธุ^๑ อาสา อาสํสํสา อาสํสํสํสํ รุปาสา สทฺทาสา คณฺหาสา
 รสาสา โสณฺสพฺพาสา ตาภาสา ฆนาสา ปุคฺคาสา จีวิตาสา ชปฺปา ปชปฺปา อภิชปฺปา
 ชปฺปนา ชปฺปิตคฺคํ, โสตุปฺปํ โสตุปฺปายนา โสตุปฺปายิตคฺคํ ปุณฺณณฺชิกตา ตาธุกมยตา
 อํมมฺราโค วิสฺมโตโก นิกฺขติ นิกามนา ปคฺคณา ปีหนา สํปคฺคณา กามคณฺหา
 ภวคณฺหา วิภวคณฺหา รูปคณฺหา อรูปคณฺหา นิโรธคณฺหา รูปคณฺหา สทฺทคณฺหา
 คณฺหคณฺหา รสคณฺหา โสณฺสพฺพคณฺหา ฆมฺมคณฺหา โอโฆ โยโค คณฺโถ อุปาทานํ
 อาวรณํ นีวรณํ ฉนฺทํ พนฺชนํ อุปกฺกิตเตสํ อนุสโย ปริยฺยฺจํ ฏคฺคา เววิจฺฉํ ทุกฺขมฺภูตํ
 ทุกฺขนิมิตฺตํ ทุกฺขปฺปภโว มารปาโส มारพพิสํ มารามิสํ มारวิสโย มารนิวาโส มारโคจโร
 มारพนฺชนํ, คณฺหานทํ คณฺหาชาตํ คณฺหาคทฺทํ คณฺหาสํมฺพุทฺโ, อภิชฺฌา โสโก
 อกฺขตมฺภูตํ, อโย อจฺจุติ ชปฺปา. โสกสฺส เตปํ สกฺคนํ พนฺชนํ อุปกฺกิตเตสํ, อิมาย
 ชปฺปาย โสโก ติตฺโต สํสํสํสํ อุปตฺติตฺโต กิตฺติจฺโ สกฺกิตฺติจฺโ มกฺขิตฺโต สํสํจฺโ
 ลกฺโก ลกฺกิตฺโต ปตฺติพฺพุตฺโ, พุทฺธมฺมิ อาจิกฺขามิ เทเสมฺมิ ปณฺณเปมฺมิ ปณฺณเปมฺมิ วิจารณ์
 วิจารณ์ อุตฺตํคณฺโถมิ ปกาเสมฺมิติ ชปฺปาภิตเตปํ พุทฺธมฺมิ.

ทุกฺขมสฺส มหพฺพคณฺหํ ทุกฺขคณฺหํ: ชาตฺตํทุกฺขํ ชราทุกฺขํ พยาธิทุกฺขํ มรณทุกฺขํ
 โสกปริเทวทุกฺขโทมนสฺสํทุกฺขํ เนรียํ ทุกฺขํ ติรจฺฉานโยนิํ ทุกฺขํ ปิตฺติวิสํยิกํ
 ทุกฺขํ มานุสสิกํ ทุกฺขํ คพฺโปกกฺกณฺธิมฺภูตํ ทุกฺขํ คพฺเภจฺฉิตฺติมฺภูตํ ทุกฺขํ คพฺภวฺจฺฉานมฺภูตํ
 ทุกฺขํ ชาตสฺสํปนิพนฺชํ ทุกฺขํ ชาตสฺสํ ปราเชยฺยํ ทุกฺขํ อคฺคตฺตปฏกมํ ทุกฺขํ
 ปฏปฏกมํ ทุกฺขํ ทุกฺขทุกฺขํ^๒ สจฺจารทุกฺขํ วิปริณามทุกฺขํ, จกฺขุโรโค โสคโรโค
 ฆานโรโค จิหวาโรโค กายโรโค, สีสโรโค กณฺณโรโค มุขโรโค ทนฺตโรโค
 กาโส ตาโส ปีนาสो ทาโฮ^๓ ชโร กุจฺฉโรโค มุจฺฉา ปกฺขณฺทิกา สุตฺตา วิสฺสุจิกา,
 กุจฺฉํ คณฺโถ กิตาโส โสโส อปมาโร, ททฺทุ กณฺทุ กจฺฉุ รชสา วิคจฺฉิกา,
 โสทิตํ ปิตฺตํ มรฺমেโห อํสา ปีพกา ภคฺคทตา ปิตฺตสํมฺภูจฺฉานา อาพาธา,
 เสมฺภูตสํมฺภูจฺฉานา อาพาธา, วาตสํมฺภูจฺฉานา อาพาธา, สมนฺนิปาติกา อาพาธา, อุตฺตปริณามชา

๑ ก. ปฏิพทฺธา

๒ น. ม. คพฺภวฺจฺฉิตฺติมฺภูตํ

๓ น. ม. ปิตฺตกเกสํ อโย ปาโส น ทิสฺสํ

๔ ก. ทํโ

อาสวณฺติ สณฺทณฺติ ปวตฺตณฺติ, ฆานโต คณฺฐคณฺหา สวณฺติ ๑ เป ๑ ฐิตฺวาโต รตฺตคณฺหา
สวณฺติ ๑ เป ๑ กายโต โณฏฺฐพฺพคณฺหา สวณฺติ ๑ เป ๑ มนฺโต ชมฺมคณฺหา สวณฺติ
อาสวณฺติ สณฺทณฺติ ปวตฺตณฺตํ สวณฺติ สพฺพิ โสตา.

อิจฺจายสฺมา อชิโตติ อิจฺจาติ: ปทสฺสนิ ปทสฺสคฺโค ปทปาริบุรํ อทฺทสรสฺมาโย
พฺยณฺชนสํสิจฺจสฺสา ปทานุปฺพุทฺทาเปตํ อิจฺจาติ. อายสฺมาติ: มียวณํ ทรฺวณํ สคารว-
สํปฺปติสฺสํสํวณฺเมตํ. อายสฺมาติ. อชิโตติ: ตสฺส พฺรหฺมาทฺมณฺสสฺส นามํ สวฺธา สมณฺธวา
ปณฺณคฺติ โวหาโร นามํ นามกมฺมํ นามเชยฺยํ นิรฺรคฺติ พฺยณฺชนํ อภิตาโปติ อิจฺจายสฺมา
อชิโต.

โสตานํ กิ นีวารณฺติ: โสตานํ กิ อาวณฺ นีวณฺ สวณฺ รกฺขนํ โคปนฺนติ
โสตานํ กิ นีวารณฺ.

โสตานํ สํวรํ พฺรหฺมิ: โสตานํ อาวณฺ นีวณฺ สวณฺ รกฺขนํ โคปนํ พฺรหฺมิ
อาจิกฺขาหิ เทเสหิ ปณฺณเปหิ ปณฺฐเปหิ จิรราหิ จิรสาหิ อุตฺตํนํกโรหิ ปกาเสหํติ
โสตานํ สํวรํ พฺรหฺมิ.

เกณ โสตา ปิธิยเวติ: เกณ โสตา ปิธิยณฺติ ปณฺธิยณฺติ น สวณฺติ น
อาสวณฺติ น สณฺทณฺติ นปวตฺตณฺตํติ เกณ โสตา ปิธิยเว. เตนาค โส พฺรหฺมาทฺมณฺ:

สวณฺติ สพฺพิ โสตา (อิจฺจายสฺมา อชิโต)

โสตานํ กิ นีวารณฺ

โสตานํ สํวรํ พฺรหฺมิ

เกณ โสตา ปิธิยเวติ.

[๔] ยานิ โสตานิ โลกสฺมํ (อชิตาติ ภควา)

สติ เตสํ นีวารณฺ,

โสตานํ สํวรํ พฺรหฺมิ

ปณฺณายเต ปิธิยเว. (๔)

Scanned with CamScanner

ผลโส" ติ ๖ เป ๖ "ผลโสปัจจยา เวทนา" ติ ๖ เป ๖ "เวทนาปัจจยา ตณฺหา" ติ ๖ เป ๖
 "ตณฺหาปัจจยา อุปาทานนุ" ติ ๖ เป ๖ "อุปาทานปัจจยา ภโว" ติ ๖ เป ๖ "ภวปัจจยา
 ชาตํ" ติ ๖ เป ๖ "ชาตปัจจยา ชรามรณนุ" ติ ชานโต ปสฺสโต ปณฺณาย เอเต โสตา
 ปิรียนฺติ ปจฺฉินฺนํ น สวณฺติ น อสวณฺติ น สนฺทนํ น ปปฺปวตฺตนํ. "อวิชฺชาวิโรชา
 สงฺขารนิโรช" ติ ๖ เป ๖ "สงฺขารนิโรชา วิชฺฌาณนิโรช" ติ ๖ เป ๖ "วิชฺฌาณนิโรชา
 นามรูปนิโรช" ติ ๖ เป ๖ "นามรูปนิโรชา สฬายตนนิโรช" ติ ๖ เป ๖ "สฬายตนนิโรชา
 ผลสฺสนิโรช" ติ ๖ เป ๖ "ผลสฺสนิโรชา เวทนานิโรช" ติ ๖ เป ๖ "เวทนานิโรชา
 ตณฺหานิโรช" ติ ๖ เป ๖ "ตณฺหานิโรชา อุปาทานนิโรช" ติ ๖ เป ๖ "อุปาทานนิโรชา
 ภวนิโรช" ติ ๖ เป ๖ "ภวนิโรชา ชาตนิโรช" ติ ๖ เป ๖ "ชาตนิโรชา ชรามรณนิโรช" ติ
 ชานโต ปสฺสโต ปณฺณาย เอเต โสตา ปิรียนฺติ ปจฺฉินฺนํ น สวณฺติ น
 อสวณฺติ น สนฺทนํ น ปปฺปวตฺตนํ. "อิทํ ทุกฺขนุ" ติ ๖ เป ๖ "อຍํ ทุกฺขสํมุทโย" ติ
 ๖ เป ๖ "อຍํ ทุกฺขนิโรช" ติ ๖ เป ๖ "อຍํ ทุกฺขนิโรชคามินี ปฏฺธิปทา" ติ ชานโต
 ปสฺสโต ปณฺณาย เอเต โสตา ปิรียนฺติ ปจฺฉินฺนํ น สวณฺติ น อสวณฺติ น
 สนฺทนํ น ปปฺปวตฺตนํ. "อิมํ ชมฺมา อสวํ" ติ ๖ เป ๖ "อຍํ อสวสํมุทโย" ติ ๖ เป ๖
 "อຍํ อสวนิโรช" ติ ๖ เป ๖ "อຍํ อสวนิโรชคามินี ปฏฺธิปทา" ติ ชานโต ปสฺสโต ปณฺณาย
 เอเต โสตา ปิรียนฺติ ปจฺฉินฺนํ น สวณฺติ น อสวณฺติ น สนฺทนํ น ปปฺปวตฺตนํ.
 "อิมํ ชมฺมา อภิชฺฌเยยฺยา" ติ ๖ เป ๖ "อิมํ ชมฺมา ปริชฺฌเยยฺยา" ติ ๖ เป ๖ "อิมํ
 ชมฺมา ปหตฺตพฺพา" ติ ๖ เป ๖ "อิมํ ชมฺมา ภาเวตฺตพฺพา" ติ ๖ เป ๖ "อิมํ ชมฺมา
 สจฺจนิคคตพฺพา" ติ ชานโต ปสฺสโต ปณฺณาย เอเต โสตา ปิรียนฺติ ปจฺฉินฺนํ น
 สวณฺติ น อสวณฺติ น สนฺทนํ น ปปฺปวตฺตนํ. ฉนฺนํ ผลสฺสายนํ สํมุตฺตยญฺจ
 อคฺคณฺณํ อคฺคณฺณํ อคฺคณฺณํ อคฺคณฺณํ นิสฺสํวณฺณํ ชานโต ปสฺสโต ปณฺณาย เอเต
 โสตา ปิรียนฺติ ปจฺฉินฺนํ น สวณฺติ น อสวณฺติ น สนฺทนํ น ปปฺปวตฺตนํ.
 ปณฺณํ อุปาทานกฺขณํ สํมุตฺตยญฺจ อคฺคณฺณํ อคฺคณฺณํ อคฺคณฺณํ อคฺคณฺณํ
 นิสฺสํวณฺณํ ชานโต ปสฺสโต ๖ เป ๖ จตฺถํ มหาภูตํ สํมุตฺตยญฺจ อคฺคณฺณํ
 อคฺคณฺณํ อคฺคณฺณํ นิสฺสํวณฺณํ ชานโต ปสฺสโต ๖ เป ๖ "ยงฺกิลฺลํ สํมุตฺตยญฺจ",

ตพฺพนํ นิโรธมฺมํ”ติ ชานโต ปสฺสโต ปณฺณาย เอเต โสตา ปิทยันติ ปจฺฉิขฺชนฺติ
 น สฺวณฺติ น ธาตฺวณฺติ น สฺนฺทณฺติ นปฺปวคฺคณฺตํติ ปณฺณาย เอเต โสตา ปิทยเร.
 เตนาค ภาควา:—

ยานิ โสตานิ โถกธฺมํ (อชิตาติ ภาควา)
 สติ เสดํ นิวารณํ
 โสตานํ สํวรํ พฺรหฺม
 ปณฺณายเอเต ปิทยเรติ.

[๕] ปณฺณาย เจว สติ จาปี (อิจฺจาบสฺมา อชิต)
 นามรูปญจ มารีสา
 เอตมฺเม ปุณฺโณ ปพฺรหฺม
 กตฺเตตํ อุปฺปชฺชติ.

ปณฺณาย เจว สติ จาปีติ ปณฺณายติ: ยา ปณฺณาย ปชานนา วิจโย ปวิจโย
 วมฺมวิจโย สตฺตถฺกขณา อฺปถฺกขณา ปจฺจปถฺกขณา ปณฺทิจจํ โกธสฺสํ เหนฺปญฺณํ
 เวทพฺยา จินฺตา อฺปปริกฺขา ฐูรี เมชา ปริณายิกา วิปสฺสณา สมฺปชฺชณํ ปโคโท
 ปณฺณาย ปณฺณินทฺริยํ ปณฺณายพฺลํ ปณฺณายสคฺคํ ปณฺณายปาสาทิ ปณฺณายอาโลโก
 ปณฺณายโสภาโส ปณฺณายปชฺชโต ปณฺณายารคณํ อโมโห วมฺมวิจโย สมฺมาทิฏฺฐิ. สคฺคิ:
 ยา สติ ธนุสฺสคฺคิ ฯ เปฯ สมฺมาสคฺคิ ปณฺณาย เจว สติ จาปี, อิจฺจาบสฺมา อชิต.

นามรูปญจ มารีสาติ นามนฺติ: จตฺตาริ อรฺหฺมโน ชนฺชา. รูปนฺติ: จตฺตาริ
 จ มหาภูตา จตฺตุนฺณจ มหาภูตานํ อฺปาทายรูปํ. มารีสาติ: ปิยวณฺํ ครวณฺํ
 ตการวสฺสปติสฺสวณฺเมตํ มารีสาติ นามรูปญจ มารีสา.

เอตมฺเม ปุณฺโณ ปพฺรหฺมตีติ เอตมฺเมติ: ยํ ปุณฺณามิ ยํ ยาจามิ ยํ อชฺเชตฺตํ
 ยํ ปสาเทมิ. ปุณฺโณติ ปุณฺณโต ยาจิตอ อชฺเชตฺตโต ปสาทิตอ. ปพฺรหฺมตีติ พฺรหฺม
 อจิกฺกขาหิ เทเสหิ ปณฺณเบหิ ปญฺชเบหิ วิวราหิ วิชฺชาหิ อุตฺตมานํโกโรหิ ปกาเสหฺมตีติ
 เอตมฺเม ปุณฺโณ ปพฺรหฺม.

กตฺเตตํ อุปฺปชฺชติ: กตฺเตตํ นิรฺรชฺชติ ฐปสฺสมฺมตี อคฺคํ คจฺฉติ ปญฺธิปสฺสสฺมกคฺคิ
 กตฺเตตํ อุปฺปชฺชติ. เตนาค โส พฺรหฺมโน:—

ปณฺณว เจว สติ จาปี (อิจฺจายสฺมา อธิโต)
 นามรูปญจ มาริต
 เขตมฺเม ปุณฺโง ปพฺรหฺมิ
 กตฺเถตํ อุปฺรชฺณตฺติ.

[๖] ยเมตํ ปณฺหํ อุปฺจฺฉิ อธิตํ ตํ วทามิ เต
 ยตฺถ นามญจ รูปญจ อเสสํ อุปฺรชฺณตฺติ
 วิญฺญาณสฺส นิโรเชน เขตฺเถตํ อุปฺรชฺณตฺติ.

ยเมตํ ปณฺหํ อุปฺจฺฉิตฺติ ยเมตฺตฺนฺติ: ปณฺณวญจ สติญจ นามรูปญจ. อุปฺจฺฉิตฺติ:
 อุปฺจฺฉิตฺติ อายาจตี^๑ อชฺเชตฺตํ ปสาเทตฺติ ยเมตํ ปณฺหํ อุปฺจฺฉิ.

อธิตํ ตํ วทามิ เตติ อธิตาคฺติ: ภควา ตํ พฺราหฺมณํ นามเนน ชาตปติ.
 ตฺนฺติ: ปณฺณวญจ สติญจ นามรูปญจ. วทามิตฺติ: ตํ วทามิ อัจฺจชามิ เทเสมิ
 ปณฺณวเปมิ ปุณฺสเปมิ วิจฺจวามิ วิภจฺจามิ อุตฺตาคันถโรมิ ปกาเสมิตฺติ อธิตํ ตํ วทามิ เต.

ยตฺถ นามญจ รูปญจ อเสสํ อุปฺรชฺณตฺติ นามนฺติ: จตฺตาริ อรูปีโน ฐนฺชา.
 รูปนฺติ: จตฺตาริ จ มหาภูตา จตฺตุนฺณญจ มหาภูตานํ อุปาทายรูปํ. อเสสนฺติ: สัพฺเพ
 สัพฺพํ สัพฺพตา สัพฺพํ อเสสํ นิสฺสเสสํ ปริยาทายวจนเมตํ^๒ อเสสนฺติ. อุปฺรชฺณตฺติ:
 นิรชฺณตฺติ รูปสํมมฺติ อตฺถํ กจฺจนฺติ ปฏฺธิปฺปตฺตํมฺภนฺติ ยตฺถ นามญจ รูปญจ, อเสสํ
 อุปฺรชฺณตฺติ.

วิญฺญาณสฺส นิโรเชน เขตฺเถตํ อุปฺรชฺณตฺติ: โสตาปคฺคติมคฺคกฺขมาเนน
 อภิสงฺขารวิญฺญาณตฺถํ นิโรเชน ตตฺถ ภเว จเปตฺวา อนมคฺคเค สํสํเร ये อุปฺปชฺชเยยฺย
 นามญจ รูปญจ, เขตฺเถเต นิรชฺณตฺติ รูปสํมมฺนฺติ อตฺถํ กจฺจนฺติ ปฏฺธิปฺปตฺตํมฺภนฺติ.
 ตกฺทาคามิมคฺคกฺขมาเนน อภิสงฺขารวิญฺญาณตฺถํ นิโรเชน เทว ภเว จเปตฺวา ปณฺจสํ
 ภเวตฺยฺ ये อุปฺปชฺชเยยฺย นามญจ รูปญจ, เขตฺเถเต นิรชฺณตฺติ รูปสํมมฺนฺติ อตฺถํ กจฺจนฺติ
 ปฏฺธิปฺปตฺตํมฺภนฺติ, อนาคามิมคฺคกฺขมาเนน อภิสงฺขารวิญฺญาณตฺถํ นิโรเชน เขถํ ภวํ
 จเปตฺวา รูปชาคฺคยา วา อรูปชาคฺคยา วา ये อุปฺปชฺชเยยฺย นามญจ รูปญจ, เขตฺเถเต

นิรุชฌณติ รูปสมมณติ อตุลํ ศจุณติ ปฏิปัสสัสมณติ. อรหคตมคคณาณน
 อภิสังขารวิญญาณสัส นโรเรน เย อุปปชเชยฺยํ นามณจ รูปณจ, เขตฺเตเต นิรุชฌณติ
 รูปสมมณติ อตุลํ ศจุณติ ปฏิปัสสัสมณติ. อรหโต อนุปาทิเสถสา ย ปรีนิพพานชาคฺยา
 ปรีนิพพานนคสัส จริมวิญญาณสัส นโรเรน ปณณมา จ สติ จ นามณจ รูปณจ,
 เขตฺเตเต นิรุชฌณติ รูปสมมณติ อตุลํ ศจุณติ ปฏิปัสสัสมณคฺติ วิญญาณสัส
 นโรเรน เขตฺเตคํ อุปรุชฌณติ. เตนาค ภาควา

ยเมคํ ปณหํ อุปจฺฉิ	อชิต คํ วทามิ เต
ยคฺค นามณจ รูปณจ	อเสสํ อุปรุชฌณติ
วิญญาณสัส นโรเรน	เขตฺเตคํ อุปรุชฌณคฺติ.

[๗] เย จ สงฺขาตคฺคมา เส เย จ เสกฺขา ปุณฺณ อิช
 เตสํ เม นิปโก อิริยํ ปุณฺณโจ ปพฺรหฺมิ มาริส.

 เย สงฺขาตคฺคมา เสติ: สงฺขาตคฺคมา จุจฺจนติ อรหโต ชีณาสวา. กิการณา
 สงฺขาตคฺคมา จุจฺจนติ อรหโต ชีณาสวา? เต สงฺขาตคฺคมา ฌาตคฺคมา คฺคตคฺคมา
 คฺคตคฺคมา วิญฺญคฺคมา วิภาวคฺคมา. “สพฺเพ สงฺขาราค อนิจฺจา” คิ สงฺขาตคฺคมา
 ฌาตคฺคมา คฺคตคฺคมา คฺคตคฺคมา วิญฺญคฺคมา วิภาวคฺคมา. “สพฺเพ สงฺขาราค
 ทุกฺขา” คิ สงฺขาตคฺคมา ๗ เป ๗ “สพฺเพ คฺคมา อนคฺคา” คิ สงฺขาตคฺคมา ๗ เป ๗
 “อวิชฺชาปจฺจยาค สงฺขาราค” คิ สงฺขาตคฺคมา ๗ เป ๗ “ยงฺกิณฺณจํ สมนฺทคฺคมา สพฺพนคํ
 นโรคฺคมา” คิ สงฺขาตคฺคมา ฌาตคฺคมา คฺคตคฺคมา คฺคตคฺคมา วิญฺญคฺคมา
 วิภาวคฺคมา. อถวา เตสํ ขนฺธาค สงฺขาตาค ฐาคโย สงฺขาตาค อายคณานิ สงฺขาตาค
 คคิโย สงฺขาตาค อุปคคิโย สงฺขาตาค ปฏิสันฺธิ สงฺขาตาค ภาวาค สงฺขาตาค สํสาราค
 สงฺขาตาค วฏฺฐาค สงฺขาตาค. อถวา เต ขนฺธคปริยฺนเต จิตาค ฐาคปริยฺนเต จิตาค
 อายคณคปริยฺนเต จิตาค คคคปริยฺนเต จิตาค อุปคคคปริยฺนเต จิตาค ปฏิสันฺธิคปริยฺนเต
 จิตาค ภาวคปริยฺนเต จิตาค สํสารคปริยฺนเต จิตาค วฏฺฐคปริยฺนเต จิตาค อนคคิเม ภาเว จิตาค
 อนคคิเม สมนฺตสฺสเย จิตาค อนคคคิเมเทหขวาค อรหโต.

เศส จาย ปจฉิมโก
ชาติมรณตัสสโร

จริโมย สมนัสโย
นคฺติ เนส ปุณฺพภาโวติ.

คํการณา สงฺฆาตฺตมฺมา วุจฺจนฺติ อรหฺโตะ จัณาสฺวาติ. เย จ สงฺฆาตฺตมฺมา เส
เย จ เสกฺขา ปุณฺณ อธิติ เสกฺขาติ: กิํการณา วุจฺจนฺติ เสกฺขา? สิกฺขนฺตํติ
เสกฺขา. กิํ สิกฺขนฺติ? อธิตํตมฺมี สิกฺขนฺติ อธิจฺจุตมฺมี สิกฺขนฺติ อธิปณฺณมฺมี สิกฺขนฺติ.

กตมา จ อธิตํตํติ สิกฺขา? อธิ ภิกฺขุ สํสฺวา โหติ ปาติโมกฺขสํวรํสํวโต
วิหฺรติ อจฺจวโคจฺรสมฺปนฺโน อณฺมตฺเตสฺส วชฺเชสฺส ภยทสฺสํวํ, สฺมาทาย สิกฺขติ
สิกฺขาปเทสฺส ชุทฺทโกปํ สํสฺกนฺโห มหฺนโคปํ สํสฺกนฺโห, สํสํ ปติฏฺฐา อาทิ จรณํ
ตํโยมํ สํวโร มุขํ ปมุขํ กุสฺสณํ ฆมฺมานํ สมนฺมาปคฺติยา. อโย อธิตํตํติ สิกฺขา.

กตมา จ อธิจฺจุตํติ สิกฺขา? อธิ ภิกฺขุ วิวิจฺเจว กามเมหิ วิวิจฺจ อกฺุสเสหิ
ธมฺเมหิ สํวิตฺตํ สํวิจฺจํ วิเวกํ ปิํติสฺสํ ปจฺมํ ฌานํ... ทุคฺติยํ ฌานํ... คคฺติยํ ฌานํ...
จคฺคํ ฌานํ อปฺสํปชฺช วิหฺรติ. อโย อธิจฺจุตํติ สิกฺขา.

กตมา จ อธิปณฺณตํติ สิกฺขา? อธิ ภิกฺขุ ปณฺณวา โหติ อุตฺตคฺคคามินิยา
ปณฺณาย สมนฺนาคโต อริยา นินฺเพทิกาย สมนฺมาทฺตชฺชคฺคคามินิยา. โส "อิทํ
ทฺตชฺช"ติ ยถาภูคํ ปชานาติ. "อโย ทฺตชฺชสํมุตฺโย"ติ... "อโย ทฺตชฺชนิโร"ติ... "อโย
ทฺตชฺชนิโรคามินิ ปฏฺธิปทา"ติ ยถาภูคํ ปชานาติ. "อิมํ อาสฺวา"ติ... "อโย อาสฺวสํมุตฺโย"ติ...
"อโย อาสฺวนิโร"ติ... "อโย อาสฺวนิโรคามินิ ปฏฺธิปทา"ติ ยถาภูคํ ปชานาติ. อโย
อธิปณฺณตํติ สิกฺขา. อิมํ คิํสํสํ สิกฺขาโย อาวชฺชนฺตา สิกฺขนฺติ. ชานนฺตา สิกฺขนฺติ.
ปสฺสณฺตา สิกฺขนฺติ. จิตฺตํ อธิจฺจุทฺตชฺชนฺตา สิกฺขนฺติ. สทฺธาย อธิมฺจฺจนฺตา สิกฺขนฺติ.
วริยํ ปคฺคณฺทชฺชนฺตา สิกฺขนฺติ. สคฺติ อปฺปจฺเจปนฺตา สิกฺขนฺติ. จิตฺตํ สฺมาทชฺชนฺตา
สิกฺขนฺติ. ปณฺณาย ปชานนฺตา สิกฺขนฺติ. อภินฺเพชฺชํ อภิชานนฺตา สิกฺขนฺติ.
ปรีชฺชํ ปรีชานนฺตา สิกฺขนฺติ. ปหาตพฺพํ ปชานนฺตา สิกฺขนฺติ. ภาเวตพฺพํ
ภาเวตนฺตา สิกฺขนฺติ. สจฺจนิคฺคตพฺพํ สจฺจนิคฺคโรนฺตา สิกฺขนฺติ จรณฺติ อจฺจรณฺติ
สฺมาจฺจรณฺติ สฺมาทาย วคฺตณฺติ. คํการณา วุจฺจนฺติ เสกฺขา. ปุณฺณติ: พหุกา. เอเต เสกฺขา
โสคาปณฺนา จ ปฏฺธิปณฺนา จ สกฺทาคามิโน จ ปฏฺธิปณฺนา จ อนาคามิโน จ ปฏฺธิปณฺนา
จ อรหฺโตะ จ ปฏฺธิปณฺนา จ.

อชาคิ: อิมิตฺตํ ทิฏฐิยา อิมิตฺตํ ชนฺตียา อิมิตฺตํ รุจิยา อิมิตฺตํ อาทาเย
อิมิตฺตํ ชมฺเม อิมิตฺตํ วินเย อิมิตฺตํ ชมฺมวินเย อิมิตฺตํ ปาวจเน อิมิตฺตํ พุทฺธมฺจริเย
อิมิตฺตํ สกฺกตฺตฺตํ อิมิตฺตํ อคฺคตภาเว อิมิตฺตํ มนุสฺสโตเกติ เย จ เสกฺขา ปุณฺณ อช.

เตสํ เม นิปโก อิริยํ, ปุณฺโง ปพฺพุติ มารีสาติ: ศฺวปฺปี นิปโก ปณฺทิตो
ปณฺณวณฺณ พุทฺธิมา ฌาณํ วิภาวํ เมชาวํ. เตสํ สงฺฆาตชฺมฺมานญฺจ เสกฺขานญฺจ อิริยํ
จริยํ อุกฺกตํ ปวคฺคํ อจฺจํ โคจฺจํ วิหารํ ปฏฺธิปทํ. ปุณฺโงติ: ปุณฺโง ๑ ปุณฺณโต
ยาจิตฺโต อชฺเชตฺโต ปถาติโต. ปพฺพุตฺติ: พฺพุติ อาจิตฺตฺตฺตํ เทเสหิ ปณฺณเปหิ
ปฏฺฐเปหิ วิจฺจาทิ วิจฺจาทิ อคฺคตภาวโรหิ ปกาเสหิ. มารีสาติ: ปิยวณฺณํ ฌวณฺณํ
สการวณฺณํ ปตฺติสฺสวณฺณเมตํ มารีสาติ เตสํ เม นิปโก อิริยํ, ปุณฺโง ปพฺพุติ มารีส.
เตนาท ใส พฺพุทฺธมฺโณ:—

เย จ สงฺฆาตชฺมฺมา เต

เย จ เสกฺขา ปุณฺณ อช

เตสํ เม นิปโก อิริยํ

ปุณฺโง ปพฺพุติ มารีสาติ.

[๘] กาเมสฺส นาทิขฺฌเยชฺช

มนฺसानาวิโล สียา

กุสโล สพฺพชฺมฺมานํ

สโต ภิกฺขุ ปรีพฺพเช.

กาเมสฺส นาทิขฺฌเยชฺชาติ กามาติ: อคฺคตภาวโต เทว กามา: วคฺคตภาวา จ
กิตฺเตกามา จ. กตเม วคฺคตภาวา? มนฺทปิกา รุปา มนฺทปิกา สทฺธา มนฺทปิกา
คณฺชา มนฺทปิกา รตฺตา มนฺทปิกา โฉนฺตฺตฺตํ อคฺคตภาวา ปาปฺรณํ^๒ ทาตฺตฺตํ อชฺเชก
กุกฺกตฺตฺตํ ทคฺคตภาวตฺตฺตํ เชคฺคํ วคฺคตฺตํ หิริณฺณํ สฺวณฺณํ คามนิกมราชธานีโย
รจฺจวณฺณ ชนฺปโท จ โกโส จ โกลฺลสาการวณฺณ, ยงฺกิลฺลจ รัชฺฌวคฺคตฺตํ วคฺคตภาวา.

อนิชา อคฺคตา กามา อนาคตา กามา ปจฺจุปปนฺนา กามา, อชฺเชคฺคตา กามา
พหิตฺตภาวา กามา อชฺเชคฺคตพหิตฺตภาวา กามา, หินฺนา กามา มชฺฌิมา กามา ปณฺธิตา กามา,
อาปายิกา กามา มาหุติกา กามา ทิพฺพา กามา, ปจฺจุปปนฺนจิตฺตา กามา, นิมฺมิตฺตา
กามา ปณฺนิมฺมิตฺตา กามา, ปรีคฺคตภาวา กามา อปรีคฺคตภาวา กามา มมายิตา กามา
อมมายิตา กามา, สพฺเพหิ กามาจฺจวรา ชมฺมา, สพฺเพหิ รุปาจฺจวรา ชมฺมา, สพฺเพหิ

๑ น. ม. อัย ปาโง นคฺคิ

๒ น. ม. ปาจฺจวรา. เอวฺมุปรี

อรูปาวจรรา ชมฺมา, ตณฺหาจตุคฺคา ตณฺหารมฺมณฺา, กามนํยฺยฺเจน รณนํยฺยฺเจน
มถนํยฺยฺเจน รณนํยฺยฺเจน กามา. อิมํ วุจฺจนฺติ วคฺคฺคามา.

กตเม กิเลตฺตกามา ? ฌนุโท กาโม ราโค กาโม ฌนุทราโค กาโม สงฺกมฺโป
 กาโม ราโค กาโม สงฺกมฺปฺปราโค กาโม. โย กามะสุ กามจุฌนุโท กามราโค
 กามนฺนทิตี กามตณฺหา กามตีเนโห กามบีปาสา กามปริพาโห กามเคโช กามมุจฺฉา
 กามชฺโณธํสาณํ กาโมโฆ กามโยโค กามุปาทานํ กามจุฌนุทนีวฺรณํ.

๑๓๓๓ กาม เตะ มุต

ส่งมอบงาน การ ขยายผล

น คํ์ สงฺกပ္ปยิตฺถํ

เขาวัง กาม น เหน็ดคด.

อิมะ อุกุจันติ กิเลตถกามา. เคโธ อุกุจติ ตณฺหา, โย ราโค สํวราโค ๖ เป ๖
 อภิขุณฺณ โสโภ อุกุสฺตมฺมุตํ. กามะสุ นวภิกขุฌะยยาติ: กิเลตถกามะน วตฺตูกาเมตฺ
 นวภิกขุฌะยยา น ปติพฺพุตฺตมฺมุตํ^๒ อคิพุโธ อคริโต อมฺกุจฺจิตฺโต อนนฺทฺโณตฺตมฺมโน^๓ วัตเคโธ
 วัคคเคโธ จคคเคโธ วนฺตเคโธ มุคคเคโธ ปหีนเคโธ ปฏินิสฺสํวฺจเคโธ วัตตราโค
 วัคคตราโค จคคตราโค วนฺตตราโค มุคคตราโค ปหีนตราโค ปฏินิสฺสํวฺจตราโค นิจฺจนาโค
 นิพฺพุโต ตํคิฏฺฐิตฺโต สฺวปฺปฏิตํเวทํ พุทฺทมฺมุตเทน อคฺคตนา วิหเรยฺยาติ กามะตฺตํ นวภิกขุฌะยยา.

มนसानาวิโล สียาติ มโนติ: ยัม จิตฺตํ มโน มานสํ ททยํ ปณฺฑรํ มโน
 มนายตนํ มนินฺทริยํ วิณฺณวณฺณํ วิณฺณวณฺณกฺขณโธ คชฺชา มโนวิณฺณวณฺณาคุ. กาย-
 ทุจฺจริเตน จิตฺตํ อาวธํ โหติ ตุฬฺพิตํ เหริตํ ขฏฺฏิกิตํ จตฺติกํ ฆนํ อวฺอุปสํ. วจฺจุทฺจริเตน...
 มโนทฺจฺจริเตน... ราเคน... โทเสน... โมเหเน... โกเชน... อุปฺปาเหเน... มกฺเชน... ปพาเสน...
 อิตฺถํ...มจฺฉริเยน...มายาย...ธํเจเยเน...อมฺเภเน...ธํรมฺเภเน...มาเนเน...อติมาเนเน...มเทเน
 ปมาเทเน...ธํพฺพกิตฺเตเห...ธํพฺพทฺจฺจริเตเห...ธํพฺพทฺเรเห...ธํพฺพปริพาเหเห...ธํพฺพสํคฺคาเปเห...
 ธํพฺพากุสฺสธํมฺมสํชาเรเห จิตฺตํ อาวธํ โหติ ตุฬฺพิตํ เหริตํ ขฏฺฏิกิตํ จตฺติกํ ฆนํ อวฺอุปสํ.
 มนसानาวิโล สียาติ: จิตฺเตน อนาวาโต สียา อตุฬฺพิโต อนเหริโต อขฏฺฏิกิตอ อจตฺติโก
 อฆนโต อวฺอุปสโต อาวธิตฺทเว กิตฺเตสเส ชฺเหเยเย ปชฺเหเยเย วิโนทฺเยเย พฺยณฺตีกฺกเรเยเย

๓ น. ม. กามนันท

๒ น. ม. ปติพฺนุเชยฺย

๓. อนาคตาปนโน

๔ น. ม. ตัพพทาเหหิ

อนภากัมเมยฺย, อภิตกเรหิ กิเลเสหิ ฯ อารโต วิรโต ปฏิวีรโต นิกฺขนโต นิสฺสํขโจ
อฺปตฺตโต วิปฺปมฺมโต วิสํวเรตฺตโต วิมฺบิยาทิกเตน เจตสา วิหเรยฺยาติ มนฺธานาวิโต ตียา.

กฺุสโล สพฺพพมฺมานนฺติ: “สพฺเพ สงฺขารา อนิจฺจา”ติ กฺุสโล สพฺพพมฺมานํ,
“สพฺเพ สงฺขารา ทุกฺขา”ติ กฺุสโล สพฺพพมฺมานํ, “สพฺเพ ขมฺมา อนตฺตา”ติ กฺุสโล
สพฺพพมฺมานํ, “อวิชฺชาปจฺจยา สงฺขารา”ติ กฺุสโล สพฺพพมฺมานํ ๑ เปฯ “ยงฺกิญฺจิ
สมฺมทฺยขมฺมํ, สพฺพทฺมํ นิโรธขมฺม”ติ กฺุสโล สพฺพพมฺมานํ. เอวเมว กฺุสโล สพฺพพมฺมานํ.

อถ วา อนิจฺจโต กฺุสโล สพฺพพมฺมานํ. ทุกฺขโต... โรคโต... คณฺหาโต... ตตฺถโต...
อฆโต... อพาสาโต... ปรโต... ปโลกโต... อิตฺติโต... อปฺปทฺวโต... อสํสาโต... ภยโต...
อฺปตฺตกฺุสโต... จตโต... ปภังกฺุสโต... อทฺฐวโต... อตฺถาณโต... อเตณโต... อสฺสณโต...
อสฺสณํภุคโต... วิคฺคโต... ตฺถกฺุสโต... สํวเรตฺตโต... อนตฺตาโต... อาทนฺวโต...
วิปริณามขมฺมโต... อสํสํกโต... อสมฺมุตโต... วจกโต... วิภวโต... สํสํวโต...
สงฺขโต... มารามิสฺสโต... ขาติขมฺมโต... ขรารขมฺมโต... พฺยาธิขมฺมโต... มรณขมฺมโต...
โสภปริเทวทุกฺขโทมนสฺสํปายาสขมฺมโต... สงฺกิลเลศิกขมฺมโต... สมฺมทฺยโต... อตฺถกฺุสโต...
อตฺถาณโต... อาทนฺวโต... นิสฺสํสณโต^๒ กฺุสโล สพฺพพมฺมานํ. เอวเมว กฺุสโล
สพฺพพมฺมานํ.

อถ วา ขนฺธกฺุสโล ชาติกฺุสโล อายตฺนกฺุสโล ปฏิจฺจสมุปฺปาตกฺุสโล สติปฏฺฐาน-
กฺุสโล สมฺมปฺปชานกฺุสโล อิทฺธิปฺปาทกฺุสโล อินฺทฺริยกฺุสโล พตฺกฺุสโล โพชฌณฺคกฺุสโล
มคฺคกฺุสโล ผลกฺุสโล นิพฺพานกฺุสโล. เอวเมว กฺุสโล สพฺพพมฺมานํ.

อถ วา สพฺพพมฺมา อจฺจนฺติ ทฺวาทสํยตนานิ. จกฺุชฺ เจว รุปา จ, โสคณฺจ
สทฺธา จ, ฆานณฺจ คณฺหา จ, ฐิฏฺหา จ รสา จ, กาโย จ โณฏฺจพฺพา จ, มโน
จ ขมฺมา จ. ยโต จ อชฺฌตฺติกฺุสโล อายตฺตํ ฌนฺท ราโต ปทฺธิโน โหติ
อจฺจนฺตฺมฺโหโต คาสาวคฺคกฺุสโล อนภาวกฺุสโล อายตฺติ อนุปฺปาตขมฺโม, เขตฺตาวตฺตานิ กฺุสโล
สพฺพพมฺมานนฺติ กฺุสโล สพฺพพมฺมานํ.

๑ น. ม. ปิตฺถเกสฺส อโย ปาโง น ทิสฺสตี

๒ ก. อนิสฺสํสณโต

สโต ภิกขุ ประพพเชติ สโตติ: จตุหิ การณเหติ สโต: กายเย กายานุปลุตฺตนา-
สตีปฏจานํ ภาวเนโต สโต, เวทนาสฺส เวทนานุปลุตฺตนาสตีปฏจานํ ภาวเนโต สโต,
จิตฺเต จิตฺตานุปลุตฺตนาสตีปฏจานํ ภาวเนโต สโต, ฆมฺเมสฺส ฆมนานุปลุตฺตนาสตีปฏจานํ
ภาวเนโต สโต.

๑. ๒. ๓. ๔. ๕. ๖. ๗. ๘. ๙. ๑๐. ๑๑. ๑๒. ๑๓. ๑๔. ๑๕. ๑๖. ๑๗. ๑๘. ๑๙. ๒๐. ๒๑. ๒๒. ๒๓. ๒๔. ๒๕. ๒๖. ๒๗. ๒๘. ๒๙. ๓๐. ๓๑. ๓๒. ๓๓. ๓๔. ๓๕. ๓๖. ๓๗. ๓๘. ๓๙. ๔๐. ๔๑. ๔๒. ๔๓. ๔๔. ๔๕. ๔๖. ๔๗. ๔๘. ๔๙. ๕๐. ๕๑. ๕๒. ๕๓. ๕๔. ๕๕. ๕๖. ๕๗. ๕๘. ๕๙. ๖๐. ๖๑. ๖๒. ๖๓. ๖๔. ๖๕. ๖๖. ๖๗. ๖๘. ๖๙. ๗๐. ๗๑. ๗๒. ๗๓. ๗๔. ๗๕. ๗๖. ๗๗. ๗๘. ๗๙. ๘๐. ๘๑. ๘๒. ๘๓. ๘๔. ๘๕. ๘๖. ๘๗. ๘๘. ๘๙. ๙๐. ๙๑. ๙๒. ๙๓. ๙๔. ๙๕. ๙๖. ๙๗. ๙๘. ๙๙. ๑๐๐.

อปเรหิมี จตุหิ การณหิ สโต : สติยา สมนุภาคคตฺตา สโต, สติยา วุสิตคตฺตา
สโต, สติยา ปากุญฺเฌน สมนุภาคคตฺตา^๓ สโต, สติยา อปจโจโรหณตฺยา สโต.

๑. ๒. ๓. ๔. ๕. ๖. ๗. ๘. ๙. ๑๐. ๑๑. ๑๒. ๑๓. ๑๔. ๑๕. ๑๖. ๑๗. ๑๘. ๑๙. ๒๐. ๒๑. ๒๒. ๒๓. ๒๔. ๒๕. ๒๖. ๒๗. ๒๘. ๒๙. ๓๐. ๓๑. ๓๒. ๓๓. ๓๔. ๓๕. ๓๖. ๓๗. ๓๘. ๓๙. ๔๐. ๔๑. ๔๒. ๔๓. ๔๔. ๔๕. ๔๖. ๔๗. ๔๘. ๔๙. ๕๐. ๕๑. ๕๒. ๕๓. ๕๔. ๕๕. ๕๖. ๕๗. ๕๘. ๕๙. ๖๐. ๖๑. ๖๒. ๖๓. ๖๔. ๖๕. ๖๖. ๖๗. ๖๘. ๖๙. ๗๐. ๗๑. ๗๒. ๗๓. ๗๔. ๗๕. ๗๖. ๗๗. ๗๘. ๗๙. ๘๐. ๘๑. ๘๒. ๘๓. ๘๔. ๘๕. ๘๖. ๘๗. ๘๘. ๘๙. ๙๐. ๙๑. ๙๒. ๙๓. ๙๔. ๙๕. ๙๖. ๙๗. ๙๘. ๙๙. ๑๐๐.

ปฐเชน กเตน อตตนา (สภียาคี ภควา)

ปริญญพจนาคโต วิศิณณกงโซ

วิภวญฺญํ ภวญฺญํ วิปฺปหํ

คุณิตวา ชันปนพุกโว ๓ ภิกขุติ.

ผู้ควบคุม. ๒๒/๖

๓ น. ม. สติปริพนฺธานํ

២ ឈ. ម. ចតុមុខឥត្យា

๓ ก. ปากุญญตายน

๔ น. ม. ไปโนภจิกา

สโต ภิกขุ ปริพพเชติ: สโต ภิกขุ ปริพพเช, สโต กจุณเยย. สโต
คิณเยย. สโต นิสสัยเยย. สโต เสยฺย กปเปย. สโต อภิกกเมย. สโต ปฏิกกเมย.
สโต อาโลเกย. สโต วิโลเกย. สโต สัมมิมเยย. สโต ปสาเรย. สโต
สงฺฆาปิตฺตจํวโร ธารเยย. สโต จเรย. วิหเรย. อิริเยย. วคฺเคย. ปาเตย. ยเปย.
ยาเปยยาติ สโต ภิกขุ ปริพพเช. เตนาค ภาควา :—

กามะตุ นามิกิณเยย มนธานาวิโต สียา
กุตโต สัพพชมนานํ สโต ภิกขุ ปริพพเชติ.

สํห ทาถาปริโยธานา เย เต พฺรหฺมณเณ สํห จี เอกจฺจนฺทา เอกนุโยคา
เอกาธิปายา เอกวาธนวาธิตา, เถสํ อนนฺกปาณสํหสํ วิรัชํ วัคฺคตํ ชมนฺจกฺขํ
อุทฺปาที “ยงฺกิญฺจิ สํมกฺขชมนํ, สัพพนํ นีโรชชมนํ”ติ. คตฺตํ พฺรหฺมณฺสํ
อนุปาทาย อาธเวหิ จิตฺตํ วิมุจฺจิ. สํห อรหฺตฺตปคฺคตา อชินฺชวาทกจฺริตฺตทณฺฑกมณฺฑ-
เกธํ ๑ มตฺตํ ๑ อนฺตรหิตา, ภณฺฑกาทายวคฺคตโน สงฺฆาปิตฺตจํวโร
อนฺวคฺคตปฏฺธิปคฺคิยา ปณฺณตฺติโก ภควนฺตํ นมสฺสมาโน นิสฺสินโน โหติ “สํคฺคา เม ภนฺเต
ภาควา, ธาวัโกหมตฺตํ”ติ.

อชิตมาณวคฺคปณฺณานิกายเตโส ปจฺจโม.

๒. คิสฺสเมตฺเตยฺยมาณวคฺคปณฺณานิกายเตโส

[๙] โภธ สนฺตฺสโต โลก (อิจฺจาบสฺมา คิสฺสเมตฺเตยฺโย)
กสฺส โน สนฺติ อณฺชิตา
โก อุภนฺตมภินฺวา
มชฺเช มนฺตา น ลิปฺปติ^๒
กํ พฺรุสํ มหาปฺริโสติ
โก อธิ สัพพนิมฺจจฺจกา (๑)

๑ น. ม. สัมมิมเยย

๒ ก. ติมฺปติ

๕. มาณวปัญหานิทเทศ^๑

ว่าด้วยปัญหาของมาณพ ๑๖ คน

๑. อชิตมาณวปัญหานิทเทศ

ว่าด้วยปัญหาของอชิตมาณพ

[๑] (ท่านอชิตะทูลถาม ดังนี้)

โลกถูกอะไรเล่าหุ้มห่อไว้

เพราะเหตุไรเล่า โลกจึงไม่สลาย

ขอพระองค์โปรดตรัสบอกว่า

อะไรเป็นเครื่องฉาบทาโลกนั้นไว้

อะไรเล่า เป็นภัยใหญ่ของโลกนั้น (๑)

คำว่า โลก ในคำว่า โลกถูกอะไรเล่าหุ้มห่อไว้ ได้แก่ โลกนรก โลกกำเนิด
เดรัจฉาน โลกในเปตวิสัย มนุษยโลก เทวโลก^๑ ชั้นธโลก ธาตุโลก^๒ อายตนโลก^๓
โลกนี้ โลกหน้า พรหมโลก เทวโลก นี้ ตรัสเรียกว่า โลก โลกนี้ ถูกอะไรโอบล้อม
หุ้มห่อ คือ ห้อมล้อม ครอบคลุม ปกคลุม บดบังไว้ รวมความว่า โลกถูกอะไร
เล่าหุ้มห่อไว้

^๑ เทวโลก คือโลกของหมู่เทพในสวรรค์ชั้นกามาวจรทั้ง ๖ เป็นภพที่มีอารมณ์เลิศ โลกที่มีแต่ความสุข
แต่ยังเกี่ยวข้องกับกามอยู่ ได้แก่ (๑) จาตุมหาราชิกา สวรรค์ที่ท้าวมหาราชทั้ง ๔ ปกครองอยู่ (ท้าวมหาราช
จอมคนธรรพ์ครองทิศตะวันออก ท้าววิรูปหงส์จอมกุมภกัณฑ์ครองทิศใต้ ท้าววิรูปักษ์จอมนาครครองทิศ
ตะวันตก ท้าวกุเวรหรือเวสวัณจอมยักษ์ครองทิศเหนือ) (๒) ดาวดึงส์ แดนที่อยู่แห่งเทพ ๓๓ มีท้าวสักกะ
เป็นจอมเทพ (๓) ยามา แดนที่อยู่แห่งเทพผู้ปราศจากทุกข์ มีท้าวสุยามาเป็นจอมเทพ (๔) ดุสิต
แดนที่อยู่แห่งเทพผู้เฝ้าด้วยสิริสมบัติของตน มีท้าวสันดุสิตเป็นจอมเทพ (๕) นิมมานรดี แดนแห่ง
เทพผู้มีความยินดีในการเนรมิต มีท้าวสุนิมิตเป็นจอมเทพ (๖) ปรนิมมิตวสวัตดี แดนที่อยู่แห่งเทพผู้
ยังอำนาจให้เป็นไปในสมบัติที่ผู้อื่นนิรมิต คือ เสวยสมบัติที่พวกเทพอื่นนิรมิตให้ มีท้าววสวัตดีเป็นจอมเทพ
(ส.ม. ๑๔/๑๐๘๑/๓๖๔)

^๒ ธาตุโลก หมายถึงธาตุ ๑๘ คือสิ่งที่ทรงสภาวะของตนเองอยู่ ตามที่เหตุปัจจัยปรุงแต่งขึ้นเป็นไป
ตามธรรมนิยาม คือ กำหนดแห่งธรรมดา ไม่มีผู้สร้าง ผู้บันดาล และมีรูปลักษณะ กิจ อากาโรเป็นแบบ
จำเพาะตัว อันพึงกำหนดเอาเป็นหลักได้แต่ละอย่าง ๆ ได้แก่ (๑) จักขุธาตุ ธาตุคือจักขุปสาท (๒) รูปธาตุ

คำว่า **ดังนี้** ในคำว่า **ท่านอชิตะทูลถาม ดังนี้** เป็นบทสนธิ เป็นคำเชื่อมบท เป็นคำที่ทำบทให้บริบูรณ์ เป็นความสัมพันธ์แห่งอักษร เป็นความสละสลวยแห่ง พยัญชนะ คำว่า **ดังนี้** นี้ เป็นคำเชื่อมบทหน้ากับบทหลังเข้าด้วยกัน

คำว่า **ท่าน** เป็นคำกล่าวด้วยความรัก เป็นคำกล่าวด้วยความเคารพ คำว่า **ท่าน** นี้ เป็นคำกล่าวที่มีความเคารพและความยำเกรง

คำว่า **อชิตะ** เป็นชื่อของพราหมณ์นั้น คือ เป็นการกล่าวถึง การขนานนาม การบัญญัติ ชื่อที่เรียกกัน ชื่อ การตั้งชื่อ ชื่อที่ตั้งให้ ภาษา พยัญชนะ ชื่อเรียกเฉพาะ รวมความว่า **ท่านอชิตะทูลถาม ดังนี้**

คำว่า **เพราะเหตุไรเล่า โลกจึงไม่สดใส** อธิบายว่า เพราะเหตุไร โลกจึง ไม่สดใส คือ ไม่ส่องสว่าง ไม่แผดแสง ไม่รุ่งโรจน์ ไม่แจ่มชัด ไม่ปรากฏชัด รวมความว่า เพราะเหตุไรเล่า โลกจึงไม่สดใส

คำว่า **ขอพระองค์โปรดตรัสบอกว่าอะไรเป็นเครื่องฉาบทาโลกนั้นไว้** อธิบายว่า อะไรเป็นเครื่องฉาบทา คือ เกี่ยวข้อง ผูกพัน ทำให้โลกนี้เศร้าหมอง โลกถูกอะไรฉาบ ทา ไล่ ทำให้หมองมัว หมองคล้ำ แปรเปื้อน คละเคล้า เกาะติด เกี่ยวพัน พัวพันไว้ ขอพระองค์โปรดตรัส คือโปรดบอก แสดง บัญญัติ กำหนด เปิดเผย จำแนก ทำให้ง่าย ประकाศ รวมความว่า ขอพระองค์โปรดตรัสบอกว่า อะไรเป็นเครื่องฉาบทาโลกนั้นไว้

ธาตุคือรูปารมณ (๓) จักขุวิญญาณธาตุ ธาตุคือจักขุวิญญาณ (๔) โสตธาตุ ธาตุคือโสตปสาท (๕) สัทธาธาตุ ธาตุคือสัททารมณ (๖) โสตวิญญานธาตุ ธาตุคือโสตวิญญาน (๗) มานธาตุ ธาตุคือมานปสาท (๘) คันธธาตุ ธาตุคือคันธารมณ (๙) มานวิญญานธาตุ ธาตุคือมานวิญญาน (๑๐) ชิวหาธาตุ ธาตุคือชิวหาปสาท (๑๑) รสธาตุ ธาตุคือรสารมณ (๑๒) ชิวหาวิญญานธาตุ ธาตุคือชิวหาวิญญาน (๑๓) กายธาตุ ธาตุคือกายปสาท (๑๔) โผฏฐัพพธาตุ ธาตุคือโผฏฐัพพารมณ (๑๕) กายวิญญานธาตุ ธาตุคือกายวิญญาน (๑๖) มโนธาตุ ธาตุคือมโน (๑๗) ธัมมธาตุ ธาตุคือธรรมารมณ (๑๘) มโนวิญญานธาตุ ธาตุคือมโนวิญญาน (อภิ.วิ. (แปล) ๓๕/๑๘๓-๑๘๔/๑๔๒-๑๔๖)

^๓ **อายตนโลก** หมายถึงอายตนนะ ๑๒ คือ (สิ่งที่เชื่อมต่อกันให้เกิดความรู้ แตนต่อหรือแดนเกิดแห่งความรู้) อายตนะภายใน ๖ ได้แก่ (๑) ตา (๒) หู (๓) จมูก (๔) ลิ้น (๕) กาย (๖) ใจ และอายตนะภายนอก ๖ ได้แก่ (๑) รูป (๒) เสียง (๓) กลิ่น (๔) รส (๕) โผฏฐัพพะ (๖) ธรรมารมณ ทั้ง ๖ นี้ เรียกทั่วไปว่า อารมณ ๖ คือ เป็นสิ่งสำหรับให้จิตยึดหน่วง (อภิ.วิ. (แปล) ๓๕/๑๕๔-๑๖๗/๑๑๒-๑๑๘)

คำว่า **อะไรเล่า เป็นภัยใหญ่ของโลกนั้น** อธิบายว่า อะไรเป็นภัย เป็นภัยใหญ่ คือ เป็นเครื่องบีบคั้น เป็นสิ่งกระทบกระทั่ง เป็นอันตราย เป็นอุปสรรคของโลกนั้น รวมความว่า อะไรเล่าเป็นภัยใหญ่ของโลกนั้น ด้วยเหตุนี้ พราหมณ์นั้น จึงกล่าวว่า

(ท่านอชิตะทูลถาม ดังนี้)

โลกถูกอะไรเล่าหุ้มห่อไว้
เพราะเหตุไรเล่า โลกจึงไม่สโตไส
ขอพระองค์โปรดตรัสบอกว่า
อะไรเป็นเครื่องฉาบทาโลกนั้นไว้
อะไรเล่า เป็นภัยใหญ่ของโลกนั้น

[๒] (พระผู้มีพระภาคตรัสตอบว่า อชิตะ)

โลกถูกอวิชาหุ้มห่อไว้
โลกไม่สโตไสเพราะความตระหนี่และความประมาท
เราเรียกความอยากว่าเป็นเครื่องฉาบทาโลกไว้
ทุกข์เป็นภัยใหญ่ของโลกนั้น (๒)

ว่าด้วยอวิชา

คำว่า **โลกถูกอวิชาหุ้มห่อไว้** อธิบายว่า

คำว่า **อวิชา** ได้แก่ ความไม่รู้ในทุกข์ ความไม่รู้ในทุกขสมุทัย ความไม่รู้ในทุกขนิโรธ ความไม่รู้ในทุกขนิโรธคามินีปฏิปทา ความไม่รู้ในส่วนอดีต ความไม่รู้ในส่วนอนาคต ความไม่รู้ในส่วนอดีตและอนาคต ความไม่รู้ในปฏิจสุมุขปาทว่า เพราะธรรมนี้เป็นปัจจัย ธรรมนี้จึงมี ความไม่รู้ ความไม่เห็น ความไม่ตรัสรู้ ความไม่รู้โดยสมควร ความไม่รู้ตามเป็นจริง ความไม่แทงตลอด ความไม่ถือเอา โดยถูกต้อง ความไม่หยั่งลงโดยรอบคอบ ความไม่พินิจ ความไม่พิจารณา ความไม่ทำให้ประจักษ์ ความทราบบัญญา ความโง่เขลา ความไม่รู้ชัด ความหลง

ความลุ่มหลง ความหลงใหล อวิชชา โอมะคืออวิชชา โยคะคืออวิชชา อนุสัยคืออวิชชา ปริยภูฐานคืออวิชชา ข่ายคืออวิชชา อกุศลมูลคือโมหะ นี้ ตรัสเรียกว่าอวิชชา^๑

คำว่า **โลก** ได้แก่ โลกนรก โลกกำเนิดเดรัจฉาน โลกในเปตวิสัย มนุษยโลก เทวโลก ชั้นธโลก ธาตุโลก อายตนโลก โลกนี้ โลกหน้า พรหมโลก เทวโลก นี้ ตรัสเรียกว่า โลก

โลกนี้ถูกอวิชชา^๑โอบล้อม หุ้มห่อ คือ ห้อมล้อม ครอบคลุม ปกคลุม บดบังไว้ รวมความว่า โลกถูกอวิชชาหุ้มห่อไว้

คำว่า **อภิตะ** เป็นคำที่พระผู้มีพระภาคตรัสเรียกพราหมณ์นั้นโดยชื่อ

อธิบายคำว่า ภควา

คำว่า **พระผู้มีพระภาค** นี้ เป็นคำกล่าวด้วยความเคารพ
 อีกนัยหนึ่ง ชื่อว่า**พระผู้มีพระภาค** เพราะทรงทำลายราคะได้แล้ว
 ชื่อว่า**พระผู้มีพระภาค** เพราะทรงทำลายโทสะได้แล้ว
 ชื่อว่า**พระผู้มีพระภาค** เพราะทรงทำลายโมหะได้แล้ว
 ชื่อว่า**พระผู้มีพระภาค** เพราะทรงทำลายมานะได้แล้ว
 ชื่อว่า**พระผู้มีพระภาค** เพราะทรงทำลายทิฏฐิได้แล้ว
 ชื่อว่า**พระผู้มีพระภาค** เพราะทรงทำลายเสี้ยนหนามได้แล้ว
 ชื่อว่า**พระผู้มีพระภาค** เพราะทรงทำลายกิเลสได้แล้ว
 ชื่อว่า**พระผู้มีพระภาค** เพราะทรงจำแนก แยกแยะ แจกแจงธรรมรัตนะ
 ชื่อว่า**พระผู้มีพระภาค** เพราะทรงทำที่สุดแห่งภพได้แล้ว
 ชื่อว่า**พระผู้มีพระภาค** เพราะทรงอบรมพระวรกายแล้ว
 ชื่อว่า**พระผู้มีพระภาค** เพราะทรงอบรมศีล อบรมจิต อบรมปัญญาแล้ว

^๑ อภ.สง. (แปล) ๓๔/๑๑๐๖/๒๘๒

อีกนัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคทรงใช้สอยเสนาสนะ ที่เป็นป่าละเมาะและป่าที่บีบอัด มีเสียงน้อย มีเสียงอีกที่ก็น้อย ปราศจากการสัญจรไปมาของผู้คน ควรเป็นสถานที่ทำการลับของมนุษย์ สมควรเป็นที่ลี้ภัย จึงชื่อว่าพระผู้มีพระภาค

อีกนัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคทรงมีส่วนแห่งจิ๋ว บิณฑบาต เสนาสนะ และคิลานปัจจัยเภสัชบริวาร จึงชื่อว่าพระผู้มีพระภาค

อีกนัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคทรงเป็นผู้มีส่วนแห่งอรรถรส^๑ ธรรมรส^๒ วิมุตติรส^๓ อติสีล อติจิต อติปัญญา จึงชื่อว่าพระผู้มีพระภาค

อีกนัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคทรงเป็นผู้มีส่วนแห่งฉาน ๔ อัปปมัญญา ๔ อรูปสมบัติ ๔ จึงชื่อว่าพระผู้มีพระภาค

อีกนัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคทรงเป็นผู้มีส่วนแห่งวิโมกข์ ๘ อภิกายตนะ^๔ ๘ อนุพัพพิหารสมบัติ ๙ จึงชื่อว่าพระผู้มีพระภาค

อีกนัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคทรงเป็นผู้มีส่วนแห่งสัญญาภาวนา ๑๐ กลีณสมบัติ^๕ ๑๐ อานาปานัสสติสมาธิ^๖ อสุภสมบัติ^๗ จึงชื่อว่าพระผู้มีพระภาค

อีกนัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคทรงเป็นผู้มีส่วนแห่งสติปัฏฐาน ๔ สัมมปธาน ๔ อิทธิบาท ๔ อินทรีย์ ๕ พละ ๕ โพชฌงค์ ๗ อริยมรรคมีองค์ ๘ จึงชื่อว่าพระผู้มีพระภาค

^๑ อรรถรส หมายถึงความถึงพร้อมแห่งผลของเหตุ (ขุ.ม.อ. ๕๐/๒๖๖)

^๒ ธรรมรส หมายถึงความถึงพร้อมแห่งเหตุ (ขุ.ม.อ. ๕๐/๒๖๖)

^๓ วิมุตติรส หมายถึงความถึงพร้อมแห่งผล (ขุ.ม.อ. ๕๐/๒๖๖)

^๔ อภิกายตนะ คือ ฌานที่ครอบงำนิเวรณธรรมและอารมณ์ที่เล็กหรือใหญ่ได้ (ม.ม. ๑๗/๒๔๔/๒๒๔)

^๕ กลีณสมบัติ หมายถึงภาวะสงบประณีตซึ่งพึงเข้าถึงด้วยการกำหนดวัตถุสำหรับเพ่งเพื่อบริหารจิตให้เป็นสมาธิ ได้แก่ ฌาน ๑๐ มีปฐวีกลีณฌาน เป็นต้น (ขุ.ม.อ. ๕๐/๒๖๖)

^๖ อานาปานัสสติสมาธิ ได้แก่สมาธิเกี่ยวนื่องด้วยการตั้งสติกำหนดลมหายใจเข้าออก (ขุ.ม.อ. ๕๐/๒๖๖)

^๗ อสุภสมบัติ หมายถึงภาวะสงบประณีตซึ่งพึงเข้าถึงด้วยการพิจารณาร่างกายของตนและผู้อื่นให้เห็นสภาพที่ไม่งาม หมายถึงซากศพในสภาพต่าง ๆ ๑๐ อย่าง คือ (๑) ซากศพที่เน่าพอง (๒) ซากศพที่มีสีเขียว (๓) ซากศพที่มีน้ำเหลืองไหล (๔) ซากศพที่ขาดกลางตัว (๕) ซากศพที่สัตว์กัดกินแล้ว (๖) ซากศพที่มีมือเท้าศีรษะขาด (๗) ซากศพที่ถูกสับ ฟัน เป็นท่อน ๆ (๘) ซากศพที่มีโลหิตไหลอยู่ (๙) ซากศพที่มีตัวหนอนคลาคล่ำไปอยู่ (๑๐) ซากศพที่ยังเหลืออยู่แต่ร่างกระดูก (วิสุทธิ. ๑/๑๐๒/๑๔๔)

อีกนัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคทรงเป็นผู้มีส่วนแห่งตถาคตพลญาณ^๑ ๑๐ เวสารัชชญาณ^๒ ๔ ปฏิสัมภิกา^๓ ๔ อภิญญา^๔ ๖ พุทธธรรม^๕ ๖ จึงชื่อว่า พระผู้มีพระภาค

พระนามว่า **พระผู้มีพระภาค** นี้ มิใช่พระชนนีทรงตั้ง มิใช่พระชนกทรงตั้ง มิใช่พระภคินีทรงตั้ง มิใช่มิตรและอำมาตย์ตั้ง มิใช่พระญาติ และผู้ร่วมสายโลหิตทรงตั้ง มิใช่สมณพราหมณ์ตั้ง มิใช่เทวดาตั้ง

คำว่า **พระผู้มีพระภาค** นี้ เป็นวิโมกขันติกนาม (พระนามในลำดับการ บรรลุอรหัตตผล) เป็นสังคิกขาปัญญาตติ (ปัญญาที่เกิดเพราะทรงรู้แจ้งอรหัตตผล) ของพระผู้มีพระภาคพุทธเจ้าทั้งหลาย พร้อมกับการบรรลุพระสัพพัญญุตญาณ ที่ โคนตันโพธิ์ รวมความว่า พระผู้มีพระภาค ตรัสตอบว่า อชิตะ

^๑ **ตถาคตพลญาณ** หมายถึงพระญาณอันเป็นกำลังของพระตถาคต ๑๐ ประการ ที่ทำให้พระองค์บันลือ สีนานา ประกาศพระศาสนาได้มั่นคง คือ (๑) ฐานาฐานญาณ ปรีชาหยั่งรู้กฎธรรมชาติดีเกี่ยวกับ ขอบเขตและขีดขั้นของสิ่งทั้งหลาย (๒) กัมมวิปากญาณ ปรีชาหยั่งรู้ผลของกรรม (๓) สัพพัตต-คามินีปฏิปทาญาณ ปรีชาหยั่งรู้ข้อปฏิบัติที่จะนำไปสู่คติทั้งปวง หรือสู่ประโยชน์ทั้งปวง (๔) นานาธาดุ-ญาณ ปรีชาหยั่งรู้สภาวะของโลกอันประกอบด้วยธาตุต่าง ๆ เป็นอนเนก (๕) นานาธมมุตติกญาณ ปรีชาหยั่งรู้ธรรมาศัยเป็นต้นของสัตว์ทั้งหลาย (๖) อินทริยปโรปริยัตตญาณ ปรีชาหยั่งรู้ความยิ่งหย่อน แห่งอินทริยของสัตว์ทั้งหลาย (๗) ฌานาภิสังกิลเลสาทิญาณ ปรีชาหยั่งรู้ความเศร้าหมอง ความผ่องแผ้ว เป็นต้น (๘) ปุพเพนิวาสานุสสติญาณ ปรีชาหยั่งรู้ภพที่เคยอยู่ในหนหลังได้ (๙) จุตูปปาตญาณ ปรีชาหยั่งรู้จุดและอุบัติของสัตว์ทั้งหลาย (๑๐) อาสวักขยญาณ ปรีชาหยั่งรู้ความสิ้นไปแห่งอาสวะทั้งหลาย (อง.ทสก. (แปล) ๒๔/๒๑-๔๓-๔๗)

^๒ **เวสารัชชญาณ ๔** คือพระญาณอันเป็นเหตุให้ทรงแก่กล้า ไม่ครั่นคร้าม ได้แก่ (๑) สัมมาสัมพุทธ ปรินิพพาน (๒) ฌานาภิสังกิลเลสาทิญาณ (๓) อันตรายิกธัมมวาทะ (๔) นิยยานิกธัมมเทศนา (ม.ม. ๑๒/๑๕๐/ ๑๑๐-๑๑๑)

^๓ **ปฏิสัมภิกา ๔** หมายถึงปัญญาแตกฉาน ๔ อย่าง คือ (๑) อตฺถปฏิสัมภิกา ปัญญาแตกฉานในอรรถ ปรีชาแจ้งในความหมาย (๒) ธัมมปฏิสัมภิกา ปัญญาแตกฉานในธรรม ปรีชาแจ้งในหลัก (๓) นิรุตติ-ปฏิสัมภิกา ปัญญาแตกฉานในนิรุตติ ปรีชาแจ้งในภาษา ศัพท์ ถ้อยคำบัญญัติ (๔) ปฏิภาณปฏิสัมภิกา ปัญญาแตกฉานในปฏิภาณ ปรีชาแจ้งในความคิดทันการ มีไหวพริบ (อง.จตุกก. (แปล) ๒๑/๑๗๒ /๒๔๒-๒๔๓)

^๔ **อภิญญา ๖** คือ ความรู้ยิ่งยวด (๑) อิทธิวิธี ความรู้ทำให้แสดงฤทธิ์ต่าง ๆ ได้ (๒) ทิพพโสต ญาณที่ทำให้มีหูทิพย์ (๓) เจโตปริยญาณ ญาณที่ทำให้กำหนดใจคนอื่นได้ (๔) ปุพเพนิวาสานุสสติญาณ ญาณที่ทำให้ระลึกชาติได้ (๕) ทิพพจักขุ ญาณที่ทำให้ตาทิพย์ (๖) อาสวักขยญาณ ญาณที่ทำให้ อาสวะสิ้นไป ๕ ข้อแรกเป็นโลกียะ (โลกียอภิญญา) ข้อสุดท้ายเป็นโลกุตระ (ที.สี. (แปล) ๙/๒๓๔-๒๔๘/ ๗๗-๘๔)

^๕ **พุทธธรรม ๖** หมายถึงพระปัญญาจักขุของพระพุทธเจ้า ที่ทรงทราบกายกรรม วาจากรรม มโนกรรม ทั้งหมด เป็นต้น (ข.ม.อ. ๕๐/๒๖๖) และดูรายละเอียดข้อ ๘๕/๓๐๑-๓๐๓)

ว่าด้วยความตระหนี่ ๕ อย่าง

คำว่า โลกไม่สดใสเพราะความตระหนี่และความประมาท อธิบายว่า มัจฉริยะ ๕ อย่าง เรียกว่า ความตระหนี่ คือ

๑. อาวาสมัจฉริยะ (ความตระหนี่ที่อยู่)
๒. กุลมัจฉริยะ (ความตระหนี่ตระกูล)
๓. ลาภมัจฉริยะ (ความตระหนี่ลาภ)
๔. วัฒนมัจฉริยะ (ความตระหนี่วรรณะ)
๕. ธัมมมัจฉริยะ (ความตระหนี่ธรรม)

ความตระหนี่ กิริยาที่ตระหนี่ ภาวะที่ตระหนี่ ความเห็นแก่ได้ ความถี่เหนียว ความที่จิตเจือบร้อน(ในการให้) ความที่จิตหวงแหนเห็นปานนี้ นี้ ตรัสเรียกว่า ความตระหนี่

อีกนัยหนึ่ง ความตระหนี่ชั้นกัณฐิกิตี ความตระหนี่ธาคูกัณฐิกิตี ความตระหนี่อายตนะกัณฐิกิตี ความมุ่งแต่จะได้กัณฐิกิตี นี้ ก็เรียกว่า ความตระหนี่

ขอกล่าวถึงความประมาท ความปล่อยจิตไปหรือการเพิ่มพูนความปล่อยจิตไปในกายทุจริต วจีทุจริต มโนทุจริต หรือในกามคุณ ๕ อย่าง การทำโดยไม่เคารพ การทำที่ไม่ให้ติดต่อกัน การทำที่ไม่มั่นคง ความประพฤติด้อยหย่อน ความทอดทิ้งฉันทะ ความทอดทิ้งธะ ความไม่เสพ ความไม่เจริญ ความไม่ทำให้มาก ความตั้งใจไม่จริง ความไม่หมั่นประกอบ ความประมาทในการเจริญกุศลธรรมทั้งหลาย ชื่อว่าความประมาท ความประมาท กิริยาที่ประมาท ภาวะที่ประมาทมีลักษณะเช่นว่านี้ นี้ ตรัสเรียกว่า ความประมาท

คำว่า โลกไม่สดใสเพราะความตระหนี่และความประมาท อธิบายว่า โลกไม่สดใส คือ ไม่ส่องสว่าง ไม่แผดแสง ไม่รุ่งโรจน์ ไม่แจ่มชัด ไม่ปรากฏชัด เพราะความตระหนี่และความประมาทนี้ รวมความว่า โลกไม่สดใสเพราะความตระหนี่และความประมาท

ว่าด้วยตัณหา

คำว่า เราเรียกความอยากว่าเป็นเครื่องฉาบทาโลกไว้ อธิบายว่า ตัณหา
 ตรัสเรียกว่า ความอยาก ได้แก่ ความกำหนัด ความกำหนัดนัก ความคล้อย
 ตามอารมณ์ ความยินดี ความเพลิดเพลิน ความกำหนัดด้วยอำนาจความเพลิดเพลิน
 ความกำหนัดนักแห่งจิต ความอยาก ความสยบ ความหมกมุ่น ความหื่น
 ความหื่นกระหาย ความข้องอยู่ ความจมอยู่ ธรรมชาติที่ทำให้พลุกพล่าน
 ธรรมชาติที่หลอกลวง ธรรมชาติที่ยังสัตว์ให้เกิด ธรรมชาติที่ยังสัตว์ให้เกิดพร้อม
 ธรรมชาติที่ร้อยรัด ธรรมชาติที่มีข่าย ธรรมชาติที่กำซาบใจ ธรรมชาติที่ซ่านไป
 ธรรมชาติดุจเส้นด้าย ธรรมชาติที่แผ่ไป ธรรมชาติที่ประมวลมา ธรรมชาติที่เป็น
 เพื่อน ความคึงหา ตัณหาที่นำพาไปสู่ภพ ตัณหาจุปา ตัณหาจุปาทึบ
 ความเซยชิด ความเยื้อใย ความหวังใย ความผูกพัน ความหวัง กิริยาที่หวัง
 ภาวะที่หวัง ความหวังในรูป ความหวังในเสียง ความหวังในกลิ่น ความหวังในรส
 ความหวังในโณภูมัพพะ ความหวังในลาภ ความหวังในทรัพย์ ความหวังในบุตร
 ความหวังในชีวิต ธรรมชาติที่กระชับ ธรรมชาติที่กระชับบ่อย ๆ ธรรมชาติที่
 กระชับยิ่ง ความกระชับ กิริยาที่กระชับ ภาวะที่กระชับ ความละโมภ กิริยาที่ละโมภ
 ภาวะที่ละโมภ ธรรมชาติที่ทำให้หวั่นไหว ภาวะที่ใคร่แต่อารมณ์ดี ๆ ความกำหนัด
 ในฐานะอันไม่ควร ความโลภเกินพอดี ความติดใจ กิริยาที่ติดใจ ความปรารถนา
 ความไฝหา ความหมายปอง กามตัณหา ภวตัณหา วิภวตัณหา ตัณหาในรูปภพ
 ตัณหาในอรูปภพ ตัณหาในนิโรธ^๑ รูปตัณหา สัททตัณหา คันธตัณหา รสตัณหา
 โณภูมัพพตัณหา ัมมตัณหา โอชะ^๒ โยคะ^๓ คันถะ^๔ อุปาทาน^๕ อารณ^๖ นีวรณ^๗
 เครื่องปิดบัง เครื่องผูก อุปกิเลส อนุสัย^๗ ปริยฐาน (กิเลสที่กลุ่มรวมจิต)

^๑ตัณหาในนิโรธ คือตัณหาที่ประกอบด้วยอุจเฉททิฏฐิ (ขุ.ม.อ. ๓/๓๙)

^๒โอชะ คือสภาวะอันเป็นดุจกระแสน้ำหลากท่วมใจสัตว์ ได้แก่ กาม ภพ ทิฏฐิ อวิชชา
 (ที.ปา. ๑๑/๓๑๒/๒๐๕)

^๓โยคะ คือสภาวะอันประกอบสัตว์ไว้ในภพ ได้แก่ กาม ภพ ทิฏฐิ อวิชชา (ที.ปา. ๑๑/๓๑๒/๒๐๕)

^๔คันถะ คือกิเลสเครื่องร้อยรัดมี ๔ อย่าง ได้แก่ (๑) กิเลสเครื่องร้อยรัดกายคืออภิขมา (๒) กิเลส
 เครื่องร้อยรัดกายคือพยาบาท (๓) กิเลสเครื่องร้อยรัดกายคือสัลลพตปราคาส (๔) กิเลสเครื่องร้อยรัด
 กายคือความถือมั่นว่านี่เท่านั้นจริง (ขุ.ม.(แปล) ๒๙/๙๒/๒๘๖)

ค้นหาจุดเกาะวัลย์ ความปรารถนาวัตถุอย่างต่าง ๆ รากเหง้าแห่งทุกข์ เหตุแห่งทุกข์ แดนเกิดแห่งทุกข์ บ่วงแห่งมาร เบ็ดแห่งมาร เหยื่อแห่งมาร วิสัยแห่งมาร ที่อาศัยแห่งมาร โคจรแห่งมาร เครื่องผูกแห่งมาร ค้นหาจุดแม่น้ำ ค้นหาจุดตาข่าย ค้นหาจุดโซ่ตรวน ค้นหาจุดสมุทร อภิขณา อกุศลมูลคือโลภะ นีตรัสเรียกว่า ความอยาก เป็นเครื่องฉาบทา คือ ช้องเกี้ยว ผูกพัน ทำให้เข้าไปเศร้าหมอง โลกถูกความอยากนี้ฉาบทา ไล่ ทำให้หมองมัว แปรเปื้อน คละเคล้า เกาะติด เกี้ยวพัน พัวพันไว้ เราเรียก คือ บอก แสดง บัญญัติ กำหนด เปิดเผย จำแนก ทำให้ง่าย ประกาศ รวมความว่า เราเรียกความอยากว่าเป็นเครื่องฉาบทาโลกไว้

ว่าด้วยทุกข์

คำว่า **ทุกข์** ในคำว่า **ทุกข์เป็นภัยใหญ่ของโลกนั้น** อธิบายว่าชาติทุกข์ ชราทุกข์ พยาธิทุกข์ มรณทุกข์ โสกปริเทวทุกข์โทมนัสอุปายาสทุกข์ ทุกข์เนื่องจากการเกิด ในนรก ทุกข์เนื่องจากการเกิดในกำเนิดเดรัจฉาน ทุกข์เนื่องจากการเกิดในเปตวิสัย ทุกข์เนื่องจากการเกิดในโลกมนุษย์ ทุกข์เนื่องจากการถือกำเนิดในครรภ์ ทุกข์เนื่องจากการอยู่ในครรภ์ ทุกข์เนื่องจากการคลอดจากครรภ์ ทุกข์ที่สืบเนื่องมาจากผู้เกิด ทุกข์ของผู้เกิดที่เนื่องมาจากผู้อื่น ทุกข์ที่เกิดจากความพยายามของตนเอง ทุกข์ที่เกิดจากความพยายามของผู้อื่น ความทุกข์กาย ความทุกข์ใจ ทุกข์ที่เกิดจากสังขาร ทุกข์ที่เกิดจากความแปรผัน โรคทางตา โรคทางหู โรคทางจมูก โรคทางลิ้น โรคทางกาย โรคศีรษะ โรคหู โรคปาก โรคฟัน โรคไธ โรคหืด ไข้หวัด ไข้พิษ ไข้เชื้อมซึม โรคท้อง เป็นลมสลบ ลงแดง จุกเสียด อหิวาตกโรค โรคเรื้อน ฝี กลาก

^๕ **อุปาทาน** คือความยึดมั่นด้วยอำนาจกิเลสมี ๔ คือ (๑) กามอุปาทาน ความยึดมั่นในกาม (๒) ทิฏฐุปาทาน ความยึดมั่นในทิฏฐิ (๓) สิลัพพตูปาทาน ความยึดมั่นในศีลวัตร (๔) อัตตวาอุปาทาน ความยึดมั่นวาตะของตน (ที.ปา. ๑๑/๓๑๒/๒๐๕)

^๖ **อวรณ์** คือสภาวะที่ขัดขวางจิตไม่ให้ก้าวหน้าในคุณธรรม (ข.ม.อ. ๓/๓๙)

^๗ **อนุสัย** คือกิเลสที่แฝงตัวนอนเนื่องอยู่ในสันดานของสัตว์ มี ๗ คือ (๑) กามราคะ ความกำหนัดในกาม (๒) ปฏิฆะ ความหงุดหงิดขัดเคือง (๓) ทิฏฐิ ความเห็นผิด (๔) วิจิกิจฉา ความสงสัย (๕) มานะ ความถือตัว (๖) ภวราคะ ความกำหนัดในภพ (๗) อวิชชา ความไม่รู้จริง (ที.ปา. ๑๑/๓๒๒/๒๒๓)

มองคร่อ ลมบ้าหมู หิดเปื่อย หิดดำน หิด หูด โรคละลอก โรคดีซ่าน โรคเบาหวาน โรคเรื้อรัง โรคพุพอง โรคจิตสืดวงทวาร ความเจ็บป่วยที่เกิดจากดี ความเจ็บป่วยที่เกิดจากเสมหะ ความเจ็บป่วยที่เกิดจากลม ไข้สันนิบาต ความเจ็บป่วยที่เกิดจากการเปลี่ยนฤดูกาล ความเจ็บป่วยที่เกิดจากการผลัดเปลี่ยน อิริยาบถไม่ได้ส่วนกัน ความเจ็บป่วยที่เกิดจากความปากเพียรเกินกำลัง ความเจ็บป่วยที่เกิดจากผลกรรม ความหนาว ความร้อน ความหิว ความกระหาย ปวดอุจจาระ ปวดปัสสาวะ ทุกข์ที่เกิดจากสัมผัสแห่งเหลือบ ยุง ลม แดด และ สัตว์เลื้อยคลาน ทุกข์เพราะมารดาตาย ทุกข์เพราะบิดาตาย ทุกข์เพราะพี่ชาย น้องชายตาย ทุกข์เพราะพี่สาวน้องสาวตาย ทุกข์เพราะบุตรตาย ทุกข์เพราะธิดาตาย ทุกข์เพราะความพินาศของญาติ ทุกข์เพราะโรคภัยพิบัติ ทุกข์เพราะความเสียหายที่เกิดจากโรค ทุกข์เพราะศีลวิบัติ ทุกข์เพราะกฏวิบัติ

ความเกิดขึ้นแห่งธรรมเหล่าใดปรากฏในเบื้องต้น ความดับแห่งธรรมเหล่านั้นย่อมปรากฏในเบื้องปลาย วิบากอาศัยกรรม กรรมอาศัยวิบาก รูปอาศัยนาม นามอาศัยรูป นามรูปเป็นไปตามชาติ ชราติดตาม พยาธิครอบงำ มรณะย้ายิตกอยู่ในความทุกข์ ไม่มีที่ปกป้อง ไม่มีที่หลีกเลี่ยง ไม่มีที่พึ่ง ไม่มีที่อาศัย นีตรัสเรียกว่า ทุกข์ ทุกข์นี้ เป็นภัย เป็นภัยใหญ่ เป็นเครื่องบีบคั้น เป็นสิ่งกระทบกระทั่ง เป็นอันตราย เป็นอุปสรรคของโลกนี้ รวมความว่า ทุกข์เป็นภัยใหญ่ของโลกนั้นด้วยเหตุนี้ พระผู้มีพระภาคจึงตรัสว่า

(พระผู้มีพระภาคตรัสตอบว่า อชิตะ)

โลกถูกอวิชชาหุ้มห่อไว้

โลกไม่สดใสเพราะความตระหนี่และความประมาท

เราเรียกความอยากว่าเป็นเครื่องฉาบทาโลกไว้

ทุกข์เป็นภัยใหญ่ของโลกนั้น

[๓] (ท่านอชิตะทูลถาม ดังนี้)

กระแสน้ำทั้งหลายย่อมไหลไปในที่ต่ำ

อะไรเป็นเครื่องกั้นกระแสน้ำทั้งหลาย

ขอพระองค์โปรดตรัสบอกธรรมเครื่องป้องกันกระแสน้ำทั้งหลาย

อะไรปิดกั้นกระแสน้ำทั้งหลายได้ (๓)

คำว่า กระแสทั้งหลาย ในคำว่า กระแสทั้งหลายย่อมไหลไปในที่ทั้งปวง ได้แก่ กระแสตัณหา กระแสทิฏฐิ กระแสกิเลส กระแสทุจจริต กระแสอวิชชา

คำว่า ในที่ทั้งปวง ได้แก่ ในอายตนะทั้งปวง

คำว่า ย่อมไหลไป ได้แก่ ย่อมไหลไป คือ ชานไป หลั่งไหล เป็นไป อธิบายว่า กระแสจากตา ย่อมไหลไป คือ ชานไป หลั่งไหล เป็นไปในรูป กระแสจากหู ย่อมไหลไป ฯลฯ ในเสียง กระแสจากจมูกย่อมไหลไป ฯลฯ ในกลิ่น กระแสจากลิ้นย่อมไหลไป ฯลฯ ในรส กระแสจากกายย่อมไหลไป ฯลฯ ในโผฏฐัพพะ กระแสจากใจ ย่อมไหลไป คือ ชานไป หลั่งไหล เป็นไปในธรรมารมณ์ คือ รูปตัณหาย่อมไหลไป คือ ชานไป หลั่งไหล เป็นไปทางตา สัทตตัณหาย่อมไหลไป คือ ชานไป หลั่งไหล เป็นไปทางหู คันธตัณหาย่อมไหลไป ฯลฯ ทางจมูก รสตัณหาย่อมไหลไป ฯลฯ ทางลิ้น โผฏฐัพพตัณหาย่อมไหลไป ฯลฯ ทางกาย ธรรมตัณหาย่อมไหลไป คือ ชานไป หลั่งไหล เป็นไปทางใจ รวมความว่า กระแสทั้งหลายย่อมไหลไปในที่ทั้งปวง

คำว่า ดังนี้ ในคำว่า ท่านอชิตะทูลถาม ดังนี้ เป็นบทสนธิ เป็นคำเชื่อมบท เป็นคำที่ทำบทให้บริบูรณ์ เป็นความสัมพันธ์แห่งอักษร เป็นความสละสลวยแห่งพยัญชนะ คำว่า ดังนี้ นี้ เป็นคำเชื่อมบทหน้ากับบทหลังเข้าด้วยกัน

คำว่า ท่าน เป็นคำกล่าวด้วยความรัก เป็นคำกล่าวด้วยความเคารพ คำว่า ท่าน นี้ เป็นคำกล่าวที่มีความเคารพและความยำเกรง

คำว่า อชิตะ เป็นชื่อของพราหมณ์นั้น คือ เป็นการกล่าวถึง การขนานนาม การบัญญัติ ชื่อที่เรียกกัน ชื่อ การตั้งชื่อ ชื่อที่ตั้งให้ ภาษา พยัญชนะ ชื่อเรียกเฉพาะ รวมความว่า ท่านอชิตะทูลถาม ดังนี้

คำว่า อะไรเป็นเครื่องกันกระแสทั้งหลาย อธิบายว่า อะไรเป็นเครื่องขวางเครื่องกัน คือ เครื่องป้องกัน รักษา ค้ำครองกระแสทั้งหลาย รวมความว่า อะไรเป็นเครื่องกันกระแสทั้งหลาย

คำว่า ขอพระองค์โปรดตรัสบอกธรรมเครื่องป้องกันกระแสทั้งหลาย อธิบายว่า ขอพระองค์โปรดตรัส คือ โปรดบอก แสดง บัญญัติ กำหนด เปิดเผย

จำแนก ทำให้ง่าย ประกาศธรรมเครื่องขวาง เครื่องกัน เครื่องป้องกัน รักษา
คุ้มครองกระแสทั้งหลาย รวมความว่า ขอพระองค์โปรดตรัสบอกธรรมเครื่อง
ป้องกันกระแสทั้งหลาย

คำว่า **อะไรปิดกันกระแสทั้งหลายได้** อธิบายว่า กระแสทั้งหลาย ถูกอะไร
ปิดกัน คือ ถูกตัดขาด จึงไม่ไหลไป ไม่ชันไป ไม่หลังไหล ไม่เป็นไป รวมความว่า
อะไรปิดกันกระแสทั้งหลายได้ ด้วยเหตุนี้ พราหมณ์นั้นจึงกราบทูลว่า

(ท่านอชิตะทูลถาม ดังนี้)

กระแสทั้งหลายย่อมไหลไปในที่ทั้งปวง
อะไรเป็นเครื่องกันกระแสทั้งหลาย
ขอพระองค์โปรดตรัสบอกธรรมเครื่องป้องกันกระแสทั้งหลาย
อะไรปิดกันกระแสทั้งหลายได้

[๔] (พระผู้มีพระภาคตรัสตอบว่า อชิตะ)

กระแสเหล่าใดในโลก
สติเป็นเครื่องกันกระแสเหล่านั้นได้
เรากล่าวธรรมเครื่องป้องกันกระแสทั้งหลาย
ปัญญาปิดกันกระแสเหล่านั้นได้ (๔)

คำว่า **กระแสเหล่าใดในโลก** อธิบายว่า กระแสเหล่านั้นใดที่เราตบ ชี้แจง
บอก แสดง บัญญัติ กำหนด เปิดเผย จำแนก ทำให้ง่าย ประกาศไว้ คือ
กระแสตัณหา กระแสทิฏฐิ กระแสกิเลส กระแสทุจริต กระแสอวิชชา

คำว่า **ในโลก** ได้แก่ ในอบายโลก มนุษยโลก เทวโลก ชั้นธโลก ธาตุโลก
อายตนะโลก รวมความว่า กระแสเหล่าใดในโลก

คำว่า **อชิตะ** เป็นคำที่พระผู้มีพระภาคตรัสเรียกพราหมณ์นั้นโดยชื่อ

คำว่า **สติ** ในคำว่า **สติเป็นเครื่องกันกระแสเหล่านั้นได้** อธิบายว่า สติ
คือ ความตามระลึกถึง ความระลึกได้เฉพาะหน้า สติ คือ ความระลึกได้ ความจำได้

ความไม่เลื่อนลอย ความไม่หลงลืม สติ คือ สตินทรีย์ (สติที่เป็นใหญ่) สติพละ(สติที่เป็นกำลัง) สัมมาสติ (ระลึกชอบ) สติสัมโพชฌงค์ (สติที่เป็นองค์แห่งการตรัสรู้ธรรม) เอกายนมรรค (มรรคที่เป็นทางเอก) นี้ ตรัสเรียกว่า สติ

คำว่า เป็นเครื่องกัน อธิบายว่า เป็นเครื่องขวาง เป็นเครื่องกัน คือ เป็นเครื่องป้องกัน รักษา ค้ำครอง รวมความว่า สติเป็นเครื่องกันกระแสเหล่านั้นได้

คำว่า เรากล่าวธรรมเครื่องป้องกันกระแสทั้งหลาย อธิบายว่า เรากล่าว คือ บอก แสดง บัญญัติ กำหนด เปิดเผย จำแนก ทำให้ง่าย ประกาศเครื่องขวาง เครื่องกัน เครื่องป้องกัน รักษา ค้ำครองกระแสทั้งหลาย รวมความว่า เรากล่าวธรรมเครื่องป้องกันกระแสทั้งหลาย

คำว่า ปัญญาปิดกันกระแสเหล่านั้นได้ อธิบายว่า

คำว่า ปัญญา ได้แก่ ความรู้ทั่ว กิริยาที่รู้ชัด ฯลฯ ความไม่หลงมกมาย ความเลือกเฟ้นธรรม สัมมาทิฐิ^๑

คำว่า ปัญญาปิดกันกระแสเหล่านั้นได้ อธิบายว่า กระแสเหล่านั้นปัญญาปิดกันได้ คือ ตัดขาดไป จึงไม่ไหลไป ไม่ชันไป ไม่หลังไหล ไม่เป็นไป กระแสเหล่านั้นปัญญาของผู้รู้ ผู้เห็นอยู่ว่า “สังขารทั้งปวงไม่เที่ยง” ปิดกันได้ คือ ตัดขาดไป จึงไม่ไหลไป ไม่ชันไป ไม่หลังไหล ไม่เป็นไป กระแสเหล่านั้นปัญญาของผู้รู้ ผู้เห็นอยู่ว่า “สังขารทั้งปวงเป็นทุกข์” ปิดกันได้ คือ ตัดขาดไป จึงไม่ไหลไป ไม่ชันไป ไม่หลังไหล ไม่เป็นไป กระแสเหล่านั้นปัญญาของผู้รู้ ผู้เห็นอยู่ว่า “ธรรมทั้งปวงเป็นอนัตตา” ปิดกันได้ คือ ตัดขาดไป จึงไม่ไหลไป ไม่ชันไป ไม่หลังไหล ไม่เป็นไป

ว่าด้วยปฏิจจนุปบาท

กระแสเหล่านั้นปัญญาของผู้รู้ ผู้เห็นอยู่ว่า “เพราะอวิชชาเป็นปัจจัย สังขารจึงมี” ปิดกันได้ คือ ตัดขาดไป จึงไม่ไหลไป ไม่ชันไป ไม่หลังไหล ไม่เป็นไป

^๑ดูรายละเอียดข้อ ๕/๕๘

กระแสนี้แหละปัญญารู้ ผู้เห็นอยู่ว่า
 “เพราะสังขารเป็นปัจจัย วิญญาณจึงมี ฯลฯ
 เพราะวิญญาณเป็นปัจจัย นามรูปจึงมี ฯลฯ
 เพราะนามรูปเป็นปัจจัย สฬายตนะจึงมี ฯลฯ
 เพราะสฬายตนะเป็นปัจจัย ผัสสะจึงมี ฯลฯ
 เพราะผัสสะเป็นปัจจัย เวทนาจึงมี ฯลฯ
 เพราะเวทนาเป็นปัจจัย ตัณหาจึงมี ฯลฯ
 เพราะตัณหาเป็นปัจจัย อุปาทานจึงมี ฯลฯ
 เพราะอุปาทานเป็นปัจจัย ภพจึงมี ฯลฯ
 เพราะภพเป็นปัจจัย ชาติจึงมี ฯลฯ
 เพราะชาติเป็นปัจจัย ชรามรณะจึงมี” ปิดกันได้ คือ ตัดขาดไป จึงไม่ไหลไป
 ไม่ชานไป ไม่หลังไหล ไม่เป็นไป

กระแสนี้แหละปัญญารู้ ผู้เห็นอยู่ว่า
 “เพราะอวิชชาดับ สังขารจึงดับ ฯลฯ
 เพราะสังขารดับ วิญญาณจึงดับ ฯลฯ
 เพราะวิญญาณดับ นามรูปจึงดับ ฯลฯ
 เพราะนามรูปดับ สฬายตนะจึงดับ ฯลฯ
 เพราะสฬายตนะดับ ผัสสะจึงดับ ฯลฯ
 เพราะผัสสะดับ เวทนาจึงดับ ฯลฯ
 เพราะเวทนาดับ ตัณหาจึงดับ ฯลฯ
 เพราะตัณหาดับ อุปาทานจึงดับ ฯลฯ
 เพราะอุปาทานดับ ภพจึงดับ ฯลฯ
 เพราะภพดับ ชาติจึงดับ
 เพราะชาติดับ ชราและมรณะจึงดับ” ปิดกันได้ คือ ตัดขาดไป จึงไม่ไหลไป
 ไม่ชานไป ไม่หลังไหล ไม่เป็นไป

กระแสนเหล่านั้นปัญญาของผู้รู้ ผู้เห็นอยู่ว่า “นี้ทุกข์ ฯลฯ นี้ทุกขสมุทัย ฯลฯ นี้ทุกขนิโรธ ฯลฯ นี้ทุกขนิโรธคามินีปฏิปทา” ปิดกันได้ คือ ตัดขาดไป จึงไม่ไหลไป ไม่ชานไป ไม่หลังไหล ไม่เป็นไป

กระแสนเหล่านั้น ปัญญาของผู้รู้ ผู้เห็นอยู่ว่า “ธรรมเหล่านี้อาสวะ ฯลฯ นี้ อาสวสมุทัย ฯลฯ นี้อาสวนิโรธ ฯลฯ นี้อาสวนิโรธคามินีปฏิปทา” ปิดกันได้ คือ ตัดขาดไป จึงไม่ไหลไป ไม่ชานไป ไม่หลังไหล ไม่เป็นไป

กระแสนเหล่านั้นปัญญาของผู้รู้ ผู้เห็นอยู่ว่า “เหล่านี้คือธรรมที่ควรรู้ยิ่ง ฯลฯ เหล่านี้คือธรรมที่ควรกำหนดรู้ ฯลฯ เหล่านี้คือธรรมที่ควรละ ฯลฯ เหล่านี้คือ ธรรมที่ควรเจริญ ฯลฯ เหล่านี้คือธรรมที่ควรทำให้แจ้ง” ปิดกันได้ คือ ตัดขาดไป จึงไม่ไหลไป ไม่ชานไป ไม่หลังไหล ไม่เป็นไป

กระแสนเหล่านั้นปัญญาของผู้รู้ ผู้เห็นเหตุเกิด เหตุดับ คุณ โทษ และการ สลัดออกแห่งผัสสาตนะ ๖ ปิดกันได้ คือ ตัดขาดไป จึงไม่ไหลไป ไม่ชานไป ไม่หลังไหล ไม่เป็นไป

กระแสนเหล่านั้นปัญญาของผู้รู้ ผู้เห็นเหตุเกิด เหตุดับ คุณ โทษ และการ สลัดออกจากอุปาทานขันธ ๕ ฯลฯ กระแสนเหล่านั้นปัญญาของผู้รู้ ผู้เห็นธรรม คือ เหตุเกิด เหตุดับ คุณ โทษ และการสลัดออกมหาภูตรูป ๔ ฯลฯ กระแสน เหล่านั้นปัญญาของผู้รู้ ผู้เห็นอยู่ว่า “สิ่งใดสิ่งหนึ่งมีความเกิดขึ้นเป็นธรรมดา สิ่ง นั้นทั้งหมดล้วนมีความดับไปเป็นธรรมดา” ปิดกันได้ คือ ตัดขาดไป จึงไม่ไหลไป ไม่ชานไป ไม่หลังไหล ไม่เป็นไป รวมความว่า ปัญญาปิดกันกระแสนเหล่านั้นได้ ด้วยเหตุ นั้น พระผู้มีพระภาคจึงตรัสว่า

(พระผู้มีพระภาคตรัสตอบว่า อชิตะ)

กระแสนเหล่าใดในโลก

สติเป็นเครื่องกันกระแสนเหล่านั้นได้

เรากล่าวธรรมเครื่องป้องกันกระแสนทั้งหลาย

ปัญญาปิดกันกระแสนเหล่านั้นได้

[๕] (ท่านอชิตะทูลถาม ดังนี้)

ข้าแต่พระองค์ผู้นิรทุกข์ ปัญญา สติ
นามและรูปนี้ดับที่ไหน ข้าพระองค์ได้ทูลถามแล้ว
ขอพระองค์โปรดตรัสบอกเนื้อความนั้น
แก่ข้าพระองค์ด้วยเถิด (๕)

ว่าด้วยปัญญา

คำว่า **ปัญญา** ในคำว่า **ปัญญา สติ** อธิบายว่า ความรู้ทั่ว กิริยาที่รู้ชัด
ความวิจย ความเลือกเฟ้น ความสอดส่องธรรม ความกำหนดหมาย ความ
เข้าไปกำหนด ความเข้าไปกำหนดเฉพาะ ภาวะที่รู้ ภาวะที่ฉลาด ภาวะที่รู้ละเอียด
ความรู้อย่างแจ่มแจ้ง ความคิดค้น ความใคร่ครวญ ปัญญาจุณแผ่นดิน ปัญญา
เครื่องทำลายกิเลส ปัญญาเครื่องนำทาง ปัญญาเครื่องเห็นแจ้ง ความรู้ดี ปัญญา
จุณปาก ปัญญา ปัญญินทรีย์ ปัญญาพละ ปัญญาจุณศัสตรา ปัญญาจุณปราสาท
ความสว่างคือปัญญา แสงสว่างคือปัญญา ปัญญาจุณดวงประทีป ปัญญาจุณดวงแก้ว
ความไม่หลงมงาย ความเลือกเฟ้นธรรม สัมมาทิฐิ

คำว่า **สติ** ได้แก่ สติ คือ ความระลึกถึง ฯลฯ สัมมาสติ รวมความว่า
ปัญญา สติ ท่านอชิตะทูลถาม ดังนี้

คำว่า **ข้าแต่พระองค์ผู้นิรทุกข์ ... นามและรูป** อธิบายว่า

คำว่า **นาม** ได้แก่ ชั้นที่มีใช้รูป ๔ อย่าง

คำว่า **รูป** ได้แก่ มหาภูตรูป^๑ ๔ และรูปที่อาศัยมหาภูตรูปทั้ง^๒ ๔

^๑ **มหาภูตรูป** คือรูปใหญ่ รูปต้นเดิม คือธาตุ ๔ ได้แก่ (๑) ปฐวีธาตุ สภาวะที่แผ่ไปหรือกินเนื้อที่
สภาพอันเป็นหลักที่ตั้งที่อาศัยแห่งสหัสชาตรูป เรียกสามัญว่า ธาตุแข็งหรือธาตุดิน (๒) อาโปธาตุ
สภาวะที่เอิบอาบหรือดูดซึม ซ่านไป ขยายขนาด ฝนิก พูนเข้าด้วยกัน เรียกสามัญว่า ธาตุเหลว
หรือธาตุน้ำ (๓) เตโชธาตุ สภาวะที่ทำให้ร้อน เรียกสามัญว่า ธาตุไฟ (๔) วาโยธาตุ สภาวะที่ทำให้สั่นไหว
เคลื่อนที่ คำจุน เรียกสามัญว่า ธาตุลม (ที.สี. (แปล) ๙/๔๘๗-๔๘๙/๒๑๖-๒๒๐)

^๒ **รูปที่อาศัยมหาภูตรูป ๔** หรือทับศัพท์บาลีว่า อุปาหารูป มี ๒๔ คือ

ก. ปสาทรูป ๕ (รูปที่เป็นประธานสำหรับรับอารมณ์) (๑) ดา (๒) หู (๓) จมูก (๔) ลิ้น (๕) กาย

คำว่า ข้าแต่พระองค์ผู้นิรทุกข์ เป็นคำกล่าวด้วยความรัก เป็นคำกล่าวด้วยความเคารพ คำว่า ข้าแต่พระองค์ผู้นิรทุกข์ นี้ เป็นคำกล่าวที่มีความเคารพและความยำเกรง รวมความว่า ข้าแต่พระองค์ผู้นิรทุกข์ ... นามและรูป

คำว่า เนื้อความนั้นแก่ข้าพระองค์ ในคำว่า ข้าพระองค์ได้ทูลถามแล้ว ขอพระองค์โปรดตรัสบอกเนื้อความนั้นแก่ข้าพระองค์ด้วยเถิด ได้แก่ เนื้อความที่ข้าพระองค์ทูลถาม คือ เนื้อความที่ข้าพระองค์ทูลขอ เนื้อความที่ข้าพระองค์ทูลอัญเชิญ เนื้อความที่ข้าพระองค์ทูลให้ประกาศ

คำว่า ได้ทูลถามแล้ว ได้แก่ ได้ทูลถามแล้ว คือ ทูลขอแล้ว ทูลอัญเชิญทูลให้ประกาศแล้ว

คำว่า ขอพระองค์โปรดตรัสบอก ได้แก่ ขอพระองค์โปรดตรัส คือ โปรดบอก แสดง บัญญัติ กำหนด เปิดเผย จำแนก ทำให้ง่าย ประกาศ รวมความว่า ข้าพระองค์ได้ทูลถามแล้ว ขอพระองค์โปรดตรัสบอกเนื้อความนั้นแก่ข้าพระองค์ด้วยเถิด

-
- ข. โคจรรูป หรือวิสัยรูป ๕ (รูปที่เป็นอารมณ์หรือแดนรับรู้ของอินทรีย์) (๖) รูป (๗) เสียง (๘) กลิ่น (๙) รส (๑๐) โผฏฐัพพะ (ข้อนี้ไม่นับเพราะเป็นอันเดียวกับมหาภูตรูป ๓ คือ ปรวี เตโช วาโย)
- ค. ภาวะรูป ๒ (รูปที่เป็นภาวะแห่งเพศ) (๑๐) อิตถิตตะ อิตถินทรีย์ ความเป็นหญิง (๑๑) ปุริสิตตะ ปุริสินทรีย์ ความเป็นชาย
- ง. หทัยรูป ๑ (รูปคือหทัย) (๑๒) หทัยวัตถุ ที่ตั้งแห่งใจ หัวใจ
- จ. ชีวิตรูป ๑ (รูปที่เป็นชีวิต) (๑๓) ชีวิตินทรีย์ อินทรีย์คือชีวิต
- ฉ. อาหารรูป ๑ (รูปคืออาหาร) (๑๔) กวหิงการาหาร อาหารคือคำข้าว
- ช. ปริจเจทรูป ๑ (รูปที่กำหนดเทศะ) (๑๕) อากาสธาตุ สภาวะคือช่องว่าง
- ญ. วิญญูติรูป ๒ (รูปคือการเคลื่อนไหวให้ความหมาย) (๑๖) กายวิญญูติ การเคลื่อนไหวให้ความหมายด้วยกาย (๑๗) วจวิญญูติ การเคลื่อนไหวให้ความหมายด้วยวาจา
- ฎ. วิการรูป ๕ (รูปคืออาการที่ดัดแปลงทำให้แปลกให้พิเศษได้) (๑๘) (รูปัสส) ลหุตา ความเบา (๑๙) (รูปัสส) มหุตา ความอ่อนสลวย (๒๐) (รูปัสส) กัมมัญญตา ความควรแก่การงาน ใช้การได้ (๒๑) วิญญูติรูป ๒ ข้อนี้ท่านไม่นับเพราะซ้ำกับข้อ ญ
- ฏ. ลักษณะรูป ๔ (รูปคือลักษณะหรืออาการเป็นเครื่องกำหนด) (๒๒) (รูปัสส) อุปจย ความก่อตัว (รูปัสส) สันตติ ความสืบต่อ (๒๓) (รูปัสส) ชรตา ความทรุดโทรม (๒๔) (รูปัสส) อนิจจตา ความปรวนแปรแตกสลาย (อภิ.สง. (แปล) ๓๔/๕๘๔-๕๘๕/๑๖๕-๒๕๕)

คำว่า **นี้ ดับที่ไหน** ได้แก่ (นามและรูป) **นี้** ดับ คือ เข้าไปสงบ ถึงความตั้งอยู่ไม่ได้ ระบุไป ณ ที่ไหน รวมความว่า **นี้ ดับที่ไหน** ด้วยเหตุนั้น พราหมณ์นั้น จึงกราบทูลว่า

(ท่านอชิตะทูลถาม ดังนี้)

ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญทุกข ปัญญา สติ
นามและรูปนี้ดับที่ไหน ข้าพระองค์ได้ทูลถามแล้ว
ขอพระองค์โปรดตรัสบอกเนื้อความนั้น
แก่ข้าพระองค์ด้วยเถิด

[๖] (พระผู้มีพระภาคตรัสตอบว่า)

อชิตะ เธอได้ถามปัญหานั้นใด
เราจะกล่าวแก่ปัญหานั้นแก่เธอ
นามและรูปนั้นดับไม่มีส่วนเหลือในที่ใด
นามและรูปนั้นดับไปในที่นั้นเพราะวิญญานดับ (๖)

คำว่า **นั้นใด** ในคำว่า **เธอได้ถามปัญหานั้นใด** ได้แก่ ปัญญา สติ นามและรูป

คำว่า **เธอได้ถาม** ได้แก่ เธอได้ถามแล้ว คือ ได้ขอ อัญเชิญ ขอให้ประกาศแล้ว รวมความว่า เธอได้ถามปัญหานั้นใด

คำว่า **อชิตะ** ในคำว่า **อชิตะ... เราจะกล่าวแก่ปัญหานั้นแก่เธอ** เป็นคำที่พระผู้มีพระภาคตรัสเรียกพราหมณ์นั้นโดยชื่อ

คำว่า **นั้น** ได้แก่ ปัญญา สติ นามและรูป

คำว่า **เราจะกล่าวแก่** ได้แก่ เราจะกล่าว คือ จะบอก แสดง บัญญัติ กำหนด เปิดเผย จำแนก ทำให้ง่าย ประกาศปัญหานั้น รวมความว่า **อชิตะ... เราจะกล่าวแก่ปัญหานั้นแก่เธอ**

คำว่า **นาม** ในคำว่า **นามและรูปนั้นดับไม่มีส่วนเหลือในที่ใด** ได้แก่ ชันธที่มิใช่รูป ๔

คำว่า **รูป** ได้แก่ มหาภูตรูป ๔ และรูปที่อาศัยมหาภูตรูปทั้ง ๔

คำว่า **ไม่มีส่วนเหลือ** ได้แก่ ทุกสิ่งโดยอาการทั้งหมด ทุกอย่างไม่มีเหลือ ไม่มีส่วนเหลือโดยประการทั้งปวง คำว่า **ไม่มีส่วนเหลือ** นี้ เป็นคำกล่าวรวม ๆ ไว้ทั้งหมด

คำว่า **ดับ** ได้แก่ ดับ คือ เข้าไปสงบ ถึงความตั้งอยู่ไม่ได้ ะงับไป รวมความว่า นามและรูปนั้นดับไม่มีส่วนเหลือในที่ใด

คำว่า **นามและรูปนั้นดับไปในที่นั้นเพราะวิญญานดับ** อธิบายว่า ธรรม คือ นามและรูป ที่พึงเกิดในสงสารมีเบื้องต้นและเบื้องปลายรู้ไม่ได้ เว้นภพ ๗ ย่อมดับ คือ เข้าไปสงบ ถึงความตั้งอยู่ไม่ได้ ะงับไปในที่นั้น เพราะวิญญานอันประกอบด้วยอภิสังขารธรรมดับไป ด้วยโสดาปัตติมคคญาณ

ธรรมคือนามและรูปที่พึงเกิดในภพ ๕ เว้นภพ ๒ ย่อมดับ คือ เข้าไปสงบ ถึงความตั้งอยู่ไม่ได้ ะงับไปในที่นั้น เพราะวิญญานอันประกอบด้วยอภิสังขารธรรมดับไป ด้วยสกทาคามีมคคญาณ

ธรรมคือนามและรูปที่พึงเกิดในรูปธาตุ หรือรูปธาตุ เว้นภพ ๑ ย่อมดับ คือ เข้าไปสงบ ถึงความตั้งอยู่ไม่ได้ ะงับไปในที่นั้น เพราะวิญญานอันประกอบด้วยอภิสังขารธรรมดับไป ด้วยอนาคามีมคคญาณ

ธรรมคือนามและรูปที่พึงเกิด ย่อมดับ คือ เข้าไปสงบ ถึงความตั้งอยู่ไม่ได้ ะงับไปในที่นั้น เพราะวิญญานอันประกอบด้วยอภิสังขารธรรมดับไป ด้วยอรหัตตมคคญาณ

ปัญญา สติ นามและรูป ย่อมดับ คือ เข้าไปสงบ ถึงความตั้งอยู่ไม่ได้ ะงับไปในที่นั้น เพราะจรมวิญญาน^๑ ของพระอรหันต์ผู้ปรินิพพานด้วยอนุปาติเสส-ปรินิพพานธาตุ^๒ ดับไป รวมความว่า นามและรูปนั้นดับไปในที่นั้นเพราะวิญญานดับด้วยเหตุนี้ พระผู้มีพระภาคจึงตรัสตอบว่า

^๑ **จรมวิญญาน** แปลว่า วิญญานสุดท้าย หรือจิตสุดท้าย หมายถึงจิตจิต หรือจิตวิญญานของพระอรหันต์ขณะปรินิพพาน (ขุ.จ.อ. ๖/๗)

^๒ **อนุปาติเสสนิพพานธาตุ** หมายถึงนิพพานที่ไม่มีเบญจขันธ์เหลืออยู่ (ขุ.จ.อ. ๖/๖-๗)

อชิตะ เธอได้ถามปัญหานั่นใด
เราจะกล่าวแก้ปัญหานั่นแก่เธอ
นามและรูปนั้นดับไม่มีส่วนเหลือในที่ใด
นามและรูปนั้นดับไปในที่นั้นเพราะวิญญานดับ

[๗] (ท่านอชิตะทูลถาม ดังนี้)

พระอรหันตชีณาสพเหล่าใดผู้มีสังฆาตธรรม
และพระเสขะเหล่าใดที่มีอยู่เป็นอันมากในที่นี้
ข้าแต่พระองค์ผู้นิรทุกข์ ข้าพระองค์ทูลถามแล้ว
ขอพระองค์ผู้มีปัญญา โปรดตรัสบอกการดำเนินชีวิต
ของพระอรหันตชีณาสพ และพระเสขะเหล่านั้นเถิด (๗)

คำว่า พระอรหันตชีณาสพเหล่าใดผู้มีสังฆาตธรรม อธิบายว่า พระอรหันต-
ชีณาสพตรัสเรียกว่า ท่านผู้มีสังฆาตธรรม

เพราะเหตุไร พระอรหันตชีณาสพ พระผู้มีพระภาคจึงตรัสเรียกว่า ผู้มี
สังฆาตธรรม พระอรหันตชีณาสพเหล่านั้น ผู้มีสังฆาตธรรม คือ ผู้รู้ธรรม ผู้
เทียบเคียงธรรม ผู้พิจารณาธรรม ผู้รู้แจ้งธรรม ผู้เห็นแจ้งธรรม ได้แก่ ผู้มี
สังฆาตธรรม คือ ผู้รู้ธรรม ผู้เทียบเคียงธรรม ผู้พิจารณาธรรม ผู้รู้แจ้งธรรม
ผู้เห็นแจ้งธรรมว่า “สังขารทั้งปวงไม่เที่ยง” ผู้มีสังฆาตธรรม ฯลฯ ว่า “สังขาร
ทั้งปวงเป็นทุกข์” ผู้มีสังฆาตธรรม ฯลฯ ว่า “ธรรมทั้งปวงเป็นอนัตตา” ผู้มี
สังฆาตธรรม ฯลฯ ว่า “เพราะอวิชชาเป็นปัจจัย สังขารจึงมี” ฯลฯ ผู้มีสังฆาตธรรม
ผู้รู้ธรรม ผู้เทียบเคียงธรรม ผู้พิจารณาธรรม ผู้รู้แจ้งธรรม ผู้เห็นแจ้งธรรม ว่า
“สิ่งใดสิ่งหนึ่งมีความเกิดขึ้นเป็นธรรมดา สิ่งนั้นทั้งหมดล้วนมีความดับไปเป็นธรรมดา”

อีกนัยหนึ่ง พระอรหันตชีณาสพเหล่านั้นรู้ชั้น ธาตุ อายตนะ คติ อุปบัติ
(การถือกำเนิด) ปฏิสนธิ ภพ สงสาร วัฏฏะแล้ว

อีกนัยหนึ่ง ท่านเหล่านั้นดำรงอยู่ในที่สุดแห่งชั้น ในที่สุดแห่งธาตุ ในที่สุด
แห่งอายตนะ ในที่สุดแห่งคติ ในที่สุดแห่งอุปบัติ ในที่สุดแห่งปฏิสนธิ ในที่สุด
แห่งภพ ในที่สุดแห่งสงสาร ในที่สุดแห่งวัฏฏะ ดำรงอยู่ในภพสุดท้าย อตภาพ
สุดท้าย เป็นพระอรหันต์ ผู้ทรงร่างกายสุดท้ายไว้

พระอรหันตชีณาสพเหล่านั้นมีภพนี้เป็นภพสุดท้าย
มีการประชุมแห่งชั้นนี้เป็นครั้งสุดท้าย
ไม่มีการเวียนเกิด เวียนตาย และภพใหม่ก็ไม่มีอีก

เพราะเหตุนั้น พระอรหันตชีณาสพ พระผู้มีพระภาค จึงตรัสเรียกว่า ผู้มี
สังฆาตธรรม รวมความว่า พระอรหันตชีณาสพเหล่าใด ผู้มีสังฆาตธรรม

ว่าด้วยสิกขา ๓

คำว่า **เสขะ** ในคำว่า **และพระเสขะเหล่าใดที่มีอยู่เป็นอันมากในที่นี้**
อธิบายว่า เพราะเหตุไร จึงเรียกว่าพระเสขะ เพราะท่านยังต้องศึกษา จึงเรียกว่า
พระเสขะ ท่านยังต้องศึกษาอะไร ท่านยังต้องศึกษาอภิสลสิกขาบ้าง อภิจิตตสิกขา
บ้าง อภิปญญาสิกขาบ้าง

อภิสลสิกขา เป็นอย่างไร

คือ ภิกษุในธรรมวินัยนี้ เป็นผู้มึศีล สำรวมด้วยการสังวรในปาติโมกข์^๑
สมบูรณ์ด้วยอาจารย์^๒ และโคจร เห็นภัยในโทษเพียงเล็กน้อย สมาทานศึกษาใน
สิกขาบททั้งหลายอยู่ คือ สลชั้นเล็ก^๓ สลชั้นใหญ่^๔ ศีลเป็นที่พึง เป็นเบื้องต้น
เป็นความประพฤติ เป็นความสำรวม เป็นความระวัง เป็นหัวหน้า เป็นประธาน
เพื่อความถึงพร้อมแห่งธรรมที่เป็นกุศล นี้ชื่อว่าอภิสลสิกขา

^๑สังวรในปาติโมกข์ มีอรรถาธิบายแต่ละคำดังนี้คือ **สังวร** หมายถึงการไม่ล่วงละเมิดทางกายวาจา
ปาติโมกข์ หมายถึงสลสิกขาบท ที่เป็นเหตุให้ผู้รักษาหลุดพ้นจากทุกข์ (ปาติ=รักษา+โมกชะ=ความ
หลุดพ้น) (วิสุทฺธิ. ๑/๑๔/๑๗)

^๒อาจารย์ หมายถึงการไม่ล่วงละเมิดทางกาย การไม่ล่วงละเมิดทางวาจา การไม่ล่วงละเมิดทางกายและ
ทางวาจา หรือการสำรวมศีลทั้งหมด คือการไม่เลียงชีพด้วยอาชีวะที่ผิด ที่พระพุทธเจ้าทรงรังเกียจ เช่น
ไม่เลียงชีพด้วยการให้ไม้ไผ่ ให้ใบไม้ ผลไม้ เครื่องสนาน ไม้สีฟัน ไม่เลียงชีพด้วยการทำตนต่ำกว่าคฤหัสถ์
ด้วยการพูดเล่นเป็นแก่งั่ว(จริงบ้างไม่จริงบ้าง) ไม่เลียงชีพด้วยการเลี้ยงเด็ก และการรับสงฆ์ (วิสุทฺธิ.
๑/๑๔/๑๘)

^๓สลชั้นเล็ก หมายถึงอาบัติที่แก้ไขได้ คือ อาบัติสังฆาภิเสกจนถึงทุกกฏ (ขุ.ม.อ. ๑๐/๑๒๐)

^๔สลชั้นใหญ่ หมายถึงอาบัติที่แก้ไขไม่ได้ คือ อาบัติปาราชิก (ขุ.ม.อ. ๑๐/๑๒๐)

อธิจิตตสิกขา เป็นอย่างไร

คือ ภิกษุในธรรมวินัยนี้ สงัดจากกามและอกุศลธรรมทั้งหลาย บรรลุปฐมฌาน ที่มีวิตก วิจารณ์ ปีติและสุข อันเกิดจากวิเวกอยู่ เพราะวิตกวิจารณ์สงบระงับไปแล้ว บรรลุทุติยฌาน ...บรรลุตติยฌาน... บรรลุจตุตถฌานอยู่... นี้ชื่อว่าอธิจิตตสิกขา^๑

อธิปัญญาสิกขา เป็นอย่างไร

คือ ภิกษุในธรรมวินัยนี้ เป็นผู้มียปัญญา ประกอบด้วยปัญญานั่นประเสริฐ หยั่งถึงความเกิดและความดับ เพิกถอนกิเลส ให้บรรลุถึงความสิ้นทุกข์โดยชอบ เธอรู้ตามความเป็นจริงว่า “นี้ทุกข์ ... นี้ทุกข์สมุทัย (เหตุเกิดทุกข์) ... นี้ทุกข์นิโรธ (ความดับทุกข์)... นี้ทุกข์นิโรธคามินีปฏิปทา (ปฏิปทาเครื่องดำเนินไปสู่ความดับทุกข์) ... เหล่านี้อาสวะ... นี้อาสวสมุทัย... นี้อาสวนิโรธ” เธอรู้ตามเป็นจริงว่า “นี้อาสวนิโรธคามินีปฏิปทา” นี้ชื่อว่าอธิปัญญาสิกขา

สิกขา ๓ เหล่านี้ เมื่อพระเสขะนี้ถึง ชื่อว่าย่อมศึกษา เมื่อทราบ ชื่อว่าย่อมศึกษา เมื่อเห็น ชื่อว่าย่อมศึกษา เมื่ออธิฐานจิต ชื่อว่าย่อมศึกษา เมื่อแนบใจเชื่อด้วยศรัทธา ชื่อว่าย่อมศึกษา เมื่อประคองความเพียร ชื่อว่าย่อมศึกษา เมื่อตั้งสติ ชื่อว่าย่อมศึกษา เมื่อตั้งใจมั่น ชื่อว่าย่อมศึกษา เมื่อรู้ชัดด้วยปัญญา ชื่อว่าย่อมศึกษา เมื่อรู้ชัดธรรมที่ควรรู้ชัด ชื่อว่าย่อมศึกษา เมื่อกำหนดรู้ธรรมที่ควรกำหนดรู้ ชื่อว่าย่อมศึกษา เมื่อละธรรมที่ควรละ ชื่อว่าย่อมศึกษา เมื่อเจริญธรรมที่ควรเจริญ ชื่อว่าย่อมศึกษา เมื่อทำให้แจ้งธรรมที่ควรทำให้แจ้ง ชื่อว่าย่อมศึกษา คือ ย่อมประพatti ประพattiเอื้อเฟื้อ ประพattiเอื้อเฟื้อโดยชอบ สมาทาน ประพatti เพราะเหตุนี้ จึงตรัสเรียกว่า พระเสขะ

คำว่า **เป็นอันมาก** ได้แก่ มากมาย พระเสขะเหล่านี้ คือ พระโสดาบัน และผู้ปฏิบัติเพื่อโสดาปัตติผล พระสกทาคามีและผู้ปฏิบัติเพื่อสกทาคามีผล พระอนาคามีและผู้ปฏิบัติเพื่ออนาคามีผล พระอรหันต์และผู้ปฏิบัติเพื่ออรหัตตผล

คำว่า **ในที่นี้** ได้แก่ ในความเห็นนี้ ความถูกใจนี้ ความพอใจนี้ ความยึดถือนี้ ธรรมนี้ วินัยนี้ ธรรมวินัยนี้ ปาพจน์นี้ พรหมจรรย์นี้ สัตถุศาสน์นี้ อดภานี้ มนุษยโลกนี้ รวมความว่า และพระเสขะเหล่านี้ที่มีอยู่เป็นอันมากในที่นี้

^๑ ดูรายละเอียดจาก ขุ.ม. (แปล) ๒๔/๑๐/๔๘

คำว่า ข้าแต่พระองค์ผู้นิรทุกข์ ข้าพระองค์ทูลถามแล้ว ขอพระองค์ผู้มีปัญญา โปรดตรัสบอกการดำเนินชีวิตของพระอรหันตชีณาสพ และพระเสขะเหล่านั้นเกิด อธิบายว่า แม้พระองค์ผู้มีปัญญา คือ เป็นบัณฑิต มีปัญญา มีปัญญาเครื่องตรัสรู้ มีญาณ มีปัญญาแจ่มกระจ่าง มีปัญญาเครื่องทำลายกิเลส (โปรดตรัสบอก) การดำเนินชีวิต คือ จริยา ความประพฤติ ความประพฤติเอื้อเพื่ออาจารย์ โคจร วิหารธรรม^๑ ปฏิปทาของท่านผู้มีสังฆาตธรรม และพระเสขะเหล่านั้นเกิด

คำว่า ข้าพระองค์ทูลถามแล้ว ได้แก่ ทูลถามแล้ว คือ ทูลปุจฉา ทูลขอทูลอัญเชิญ ทูลให้ประกาศ

คำว่า โปรดตรัสบอก ได้แก่ โปรดตรัส คือ โปรดบอก แสดง บัญญัติ กำหนด เปิดเผย จำแนก ทำให้ง่าย ประกาศ

คำว่า ข้าแต่พระองค์ผู้นิรทุกข์ เป็นคำกล่าวด้วยความรัก เป็นคำกล่าวด้วยความเคารพ คำว่า ข้าแต่พระองค์ผู้นิรทุกข์ นี้ เป็นคำกล่าวที่มีความเคารพและความยำเกรง รวมความว่า ข้าแต่พระองค์ผู้นิรทุกข์ ข้าพระองค์ทูลถามแล้ว ขอพระองค์ผู้มีปัญญา โปรดตรัสบอกการดำเนินชีวิตของพระอรหันตชีณาสพ และพระเสขะเหล่านั้นเกิด ด้วยเหตุนี้ พราหมณ์นั้นจึงทูลถามว่า

พระอรหันตชีณาสพเหล่าใดผู้มีสังฆาตธรรม
และพระเสขะเหล่าใดที่มีอยู่เป็นอันมากในที่นี้
ข้าแต่พระองค์ผู้นิรทุกข์ ข้าพระองค์ทูลถามแล้ว
ขอพระองค์ผู้มีปัญญา โปรดตรัสบอกการดำเนินชีวิต
ของพระอรหันตชีณาสพ และพระเสขะเหล่านั้นเกิด

[๘] (พระผู้มีพระภาคตรัสตอบว่า)

ภิกษุไม่พึงปรารถนาริษยาในกามทั้งหลาย
พึงเป็นผู้มีใจไม่ขุ่นมัว จลาคในธรรมทั้งปวง
มีสติดำรงอยู่ (๘)

^๑ วิหารธรรม ในที่นี้หมายถึงความเป็นไปแห่งอิริยาบถ (ขุ.จ.อ. ๗/๘)

ว่าด้วยกาม ๒

คำว่า ภิภุไม่พึงปรารถนายังในกามทั้งหลาย อธิบายว่า

คำว่า กาม ได้แก่ กาม ๒ อย่าง แบ่งตามหมวด คือ (๑) วัตถุกาม (๒) กิเลสกาม

วัตถุกาม คืออะไร

คือ รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ ที่น่าพอใจ เครื่องปลาด เครื่องนุ่งห่ม ทาสหญิงชาย แพะ แกะ ไก่ สุกร ช้าง โค ม้า ลา ที่นา ที่สวน เงิน ทอง หมูบ้าน นิคม ราชธานี แคว้น ชนบท กองพลรบ^๑ คลังหลวง^๒ และวัตถุที่น่ายินดีอย่างใดอย่างหนึ่ง (เหล่านี้) ชื่อว่าวัตถุกาม

อีกนัยหนึ่ง กามที่เป็นอดีต ที่เป็นอนาคต ที่เป็นปัจจุบัน กามที่เป็นภายใน ที่เป็นภายนอก ที่เป็นทั้งภายในและภายนอก กามอย่างหยาบ อย่างกลาง อย่างประณีต กามที่เป็นของสัตว์ในอบาย ที่เป็นของมนุษย์ ที่เป็นของทิพย์ กามที่ปรากฏเฉพาะหน้า ที่เนรมิตขึ้นเอง ที่ไม่ได้เนรมิตขึ้นเอง ที่ผู้อื่นเนรมิตให้ กามที่มีผู้ครอบครอง ที่ไม่มีผู้ครอบครอง ที่ยึดถือว่าเป็นของเรา ที่ไม่ยึดถือว่าเป็นของเรา สภาวะธรรมที่เป็นกามาวจร ที่เป็นรูปาวจร ที่เป็นอรูปาวจรแม้ทั้งปวง กามที่เป็นเหตุเกิดแห่งตัณหา เป็นอารมณ์แห่งตัณหา ที่ชื่อว่ากาม เพราะมีความหมายว่า น่าปรารถนา น่ายินดี น่าลุ่มหลง น่ารื่นรมย์ เหล่านี้เรียกว่า วัตถุกาม

กิเลสกาม คืออะไร

คือ ความพอใจ ความกำหนัด ความกำหนัดด้วยอำนาจความพอใจ ความดำริ ความกำหนัด ความกำหนัดด้วยอำนาจความดำริ ชื่อว่ากาม ได้แก่ ความพอใจด้วยอำนาจความใคร่ ความกำหนัดด้วยอำนาจความใคร่ ความเพติดเพติดด้วย

^๑ กองพลรบ มี ๔ เหล่า คือ (๑) กองพลช้าง (๒) กองพลม้า (๓) กองพลรถ (๔) กองพลทหารราบ (ขุ.ม.อ. ๑/๑๔)

^๒ คลังหลวง มี ๓ อย่าง คือ (๑) คลังทรัพย์สิน (๒) คลังพืชพันธุ์ธัญญาหาร (๓) คลังผ้า (ขุ.ม.อ. ๑/๑๔)

อำนาจความใคร่ ความทะยานอยากด้วยอำนาจความใคร่ ความเยื่อใยด้วยอำนาจความใคร่ ความกระหายด้วยอำนาจความใคร่ ความเร้าร้อนด้วยอำนาจความใคร่ ความยินดีด้วยอำนาจความใคร่ ความสยบด้วยอำนาจความใคร่ ความติดใจด้วยอำนาจความใคร่ หวังน้ำคือความใคร่ กิเลสเครื่องประกอบคือความใคร่ กิเลสเครื่องยึดมั่นคือความใคร่ กิเลสเครื่องกั้นจิตคือความพอใจด้วยอำนาจความใคร่ในกามทั้งหลาย

(สมจริงดังที่พระเจ้าอัทธมาสกเปล่งอุทานว่า)

เจ้ากามเอ๋ย เราเห็นรากเหง้าของเจ้าแล้ว

เจ้าเกิดเพราะความด่าริ เราจักไม่ด่าริถึงเจ้าอีก

เจ้าจักไม่เกิดมาเป็นอย่างนี้ได้อีกละเจ้ากามเอ๋ย^๑

เหล่านี้ เรียกว่า กิเลสกาม

ตัณหา ตรัสเรียกว่า ความติดใจ คือ ความกำหนัด ความกำหนัดนัก ฯลฯ อภิชฌา อกุศลมูลคือโลภะ^๒

คำว่า **ไม่พึงปรารถนา**ยิ่งในกามทั้งหลาย อธิบายว่า ไม่พึงปรารถนา^๑ ยิ่ง ๆ ขึ้นไป คือ ไม่พึงพัวพันในวัตถุกาม เป็นผู้ไม่ยินดี ไม่ติดใจ ไม่สยบ ไม่หมกมุ่น คือ เป็นผู้คลายความยินดีแล้ว ปราศจากความยินดีแล้ว สละความยินดีแล้ว คลายความยินดีแล้ว ปล่อยความยินดีแล้ว ละความยินดีแล้ว เป็นผู้สลัดทิ้งความยินดีแล้ว คือ เป็นผู้คลายราคะแล้ว ปราศจากราคะแล้ว สละราคะแล้ว คลายราคะแล้ว ปล่อยราคะแล้ว ละราคะแล้ว สลัดทิ้งราคะแล้ว เป็นผู้หมดความอยากแล้ว ดับแล้ว เย็นแล้ว มีตนอันประเสริฐเสวยสุขอยู่ รวมความว่า ไม่พึงปรารถนา^๑ยิ่งในกามทั้งหลาย

คำว่า **พึงเป็นผู้มีใจไม่ขุ่นมัว** อธิบายว่า

^๑ ขุ.ชา. ๒๗/๓๔/๑๘๘, ขุ.ม. (แปล) ๒๔/๑/๒

^๒ ดูรายละเอียดข้อ ๒/๕๐-๕๑

คำว่า **ใจ** ได้แก่ จิต มโน มานัส หทัย ปันชระ มนะ มนายตนะ มนินทริย วิญญาน วิญญานขันธ มโนวิญญานธาตุ^๑ที่เกิดจากผัสสะเป็นต้นนั้น จิตย่อมชุ่มมัว คือ เสร้าหมอง ยุ่งยาก วุ่นวาย ห้วนไหว หมุนวน ไม่สงบด้วยกายทุกจริต ... จิตชุ่มมัว เสร้าหมอง ยุ่งยาก วุ่นวาย ห้วนไหว หมุนวน ไม่สงบด้วยวจีทุกจริต ... มโนทุกจริต ... รากะ (ความกำหนัด) ... โทสะ (ความขัดเคือง) ... โมหะ (ความลุ่มหลง) ... โภธะ (ความโกรธ) ... อุปนาหะ (ความผูกโกรธ) ... มักขะ (ความลบหลู่คุณท่าน) ... ปฬาสะ (ความดีเสมอ) ... อีสสา (ความริษยา) ... มัจฉริยะ (ความตระหนี่) ... มายา (ความหลอกลวง) ... สาถะยะ (ความโอ้อวด) ... ถัมภะ (ความห้วนดี) ... สารัมภะ (ความแข่งดี) ... มานะ (ความถือตัว) ... อติมานะ (ความดูหมิ่น) ... มทะ (ความมัวเมา) ... ปมาทะ (ความประมาท) ... กิเลสทุกชนิด ... ทุจริตทุกทาง... ความกระวนกระวายทุกอย่าง ... ความเร้าร้อนทุกสถาน ... ความเดือดร้อนทุกประการ... อกุสลาภิสังขารทุกประเภท

คำว่า **พึงเป็นผู้มีใจไม่ชุ่มมัว** อธิบายว่า พึงเป็นผู้มีจิตไม่ชุ่มมัว คือ ไม่ เสร้าหมอง ไม่ยุ่งยาก ไม่วุ่นวาย ไม่ห้วนไหว ไม่หมุนวน สงบ ได้แก่ พึงละทิ้ง บรรเทา ทำให้หมดสิ้นไป ให้ถึงความไม่มีอีกซึ่งกิเลสที่ก่อความชุ่มมัว คือ พึง เป็นผู้งด งดเว้น เว้นขาด ออก สลัดออก สงบ หลุดพ้น ไม่เกี่ยวข้องกับกิเลส ที่ก่อความชุ่มมัว มีใจเป็นอิสระ(จากความชุ่มมัว)อยู่ รวมความว่า พึงเป็นผู้มีใจ ไม่ชุ่มมัว

^๑ ชื่อว่า **จิต** เพราะเป็นสภาวะวิจิตร

ชื่อว่า **มโน** เพราะรับรู้อารมณ์

ชื่อว่า **มานัส** เพราะมีธรรมที่สัมพันธ์กับมโน หรือมานัสก็คือใจนั่นเอง

ชื่อว่า **หทัย** เพราะอยู่ภายใน

ชื่อว่า **ปันชระ** เพราะเป็นธรรมชาติผ่องใส

ชื่อว่า **มนายตนะ** เพราะเป็นที่อยู่อาศัย เป็นบ่อเกิด เป็นที่ประชุม เป็นแดนเกิดแห่งใจ

ชื่อว่า **มนินทริย** เพราะเป็นใหญ่ในการรับรู้อารมณ์

ชื่อว่า **วิญญาน** เพราะรับรู้อารมณ์ต่าง ๆ

ชื่อว่า **วิญญานขันธ** เพราะเป็นกองแห่งวิญญาน

ชื่อว่า **มโนวิญญานธาตุ** เพราะเป็นสภาวะที่รับรู้และรับทราบอันสมควรแก่ธรรมทั้งหลาย มีผัสสะเป็นต้น (ช.ม.อ. ๑/๒๒-๒๓)

คำว่า **ฉลาดในธรรมทั้งปวง** อธิบายว่า เป็นผู้ฉลาดในธรรมทั้งปวงว่า “สังขารทั้งปวงไม่เที่ยง ฯลฯ สังขารทั้งปวงเป็นทุกข์ ฯลฯ ธรรมทั้งปวงเป็นอนัตตา ฯลฯ เพราะอวิชชาเป็นปัจจัย สังขารจึงมี ฯลฯ สิ่งใดสิ่งหนึ่งมีความเกิดขึ้นเป็นธรรมดา สิ่งนั้นทั้งหมดล้วนมีความดับไปเป็นธรรมดา” ชื่อว่าฉลาดในธรรมทั้งปวง อย่างนี้บ้าง

อีกนัยหนึ่ง เป็นผู้ฉลาดในธรรมทั้งปวง โดยความเป็นของไม่เที่ยง ... เป็นทุกข์ ... เป็นโรค ... เป็นดุจหัวฝี ... เป็นดุจลูกศร ... เป็นของลำบาก ... เป็นอาพาธ ... เป็นอย่างอื่น (บังคับไม่ได้) ... เป็นของทรุดโทรม ... เป็นเสียด ... เป็นอุปัทวะ... เป็นของไม่น่ายินดี... เป็นภัย ... เป็นอุปสรรค ... เป็นของไม่น่าชอบใจ ... เป็นของหวั่นไหว ... เป็นของดุพั่ง ... เป็นของไม่ยั่งยืน ... เป็นของไม่มีที่ต้านทาน ... เป็นของไม่มีที่ซ่อนเร้น ... เป็นของไม่มีที่พึ่ง ... เป็นของไม่มีที่อาศัย... เป็นของว่าง... เป็นของเปล่า ... เป็นของสูญ ... เป็นอนัตตา ... เป็นของมีโทษ ... เป็นของแปรผันไปเป็นธรรมดา ... เป็นของไม่มีแก่นสาร ... เป็นเหตุแห่งความลำบาก ... เป็นดุจพิษมหาด ... เป็นของปราศจากความเจริญ ... เป็นของมีอาสวะ ... เป็นของที่ถูกเหตุปัจจัยปรุงแต่ง ... เป็นเหยื่อแห่งมาร ... มีชาติเป็นธรรมดา ... มีชราเป็นธรรมดา... มีพยาธิเป็นธรรมดา... มีมรณะเป็นธรรมดา ... มีโสกะ (ความเศร้าโศก) ปริเทวะ(ความคร่ำครวญ) ทุกขะ(ความทุกข์กาย) โทมนัส(ความทุกข์ใจ) อุปายาส(ความคับแค้นใจ)เป็นธรรมดา ... มีความเศร้าหมองเป็นธรรมดา ... เป็นเหตุเกิดทุกข์ ... ตั้งอยู่ไม่ได้ ... หาความแช่มชื่นไม่ได้... เป็นโทษ ... เป็นของที่ต้องสลัดออกไป ชื่อว่าฉลาดในธรรมทั้งปวง อย่างนี้บ้าง

อีกนัยหนึ่ง เป็นผู้ฉลาดในชั้นธ ฉลาดในธาตุ ฉลาดในอายตนะ ฉลาดในปฏิจสมุปปาท ฉลาดในสติปัฏฐาน ฉลาดในสัมมปปธาน ฉลาดในอิทธิบาท ฉลาดในอินทรีย์ ฉลาดในพละ ฉลาดในโพชฌงค์ ฉลาดในมรรค ฉลาดในผล ฉลาดในนิพพาน ชื่อว่าฉลาดในธรรมทั้งปวง อย่างนี้บ้าง

อีกนัยหนึ่ง อายตนะ ๑๒ ตรัสเรียกว่า ธรรมทั้งปวง คือ ตาและรูป หูและเสียง จมูกและกลิ่น ลิ้นและรส กายและโณภูฐัพพะ ใจและธรรมารมณ์ ความกำหนดด้วยอำนาจความพอใจในอายตนะภายในและภายนอก ภิกษุละความกำหนัดด้วยอำนาจความพอใจในอายตนะภายในและภายนอกได้เด็ดขาดแล้ว ตัตตารากถอนโคน

เหมือนต้นตาลที่ถูกตัดรากถอนโคนไปแล้ว เหลือแต่พื้นที่ ทำให้ไม่มี เกิดขึ้นต่อไปไม่ได้ ด้วยเหตุใด ภิกษุเชื่อว่าเป็นผู้ฉลาดในธรรมทั้งปวง แม้ด้วยเหตุมีประมาณเท่านี้ รวมความว่า ฉลาดในธรรมทั้งปวง

ลักษณะผู้มีสติ ๔

คำว่า **มีสติ** ในคำว่า **ภิกษุ ... มีสติดำรงอยู่** อธิบายว่า มีสติด้วยเหตุ ๔ อย่าง คือ

๑. เชื่อว่ามีสติ เมื่อเจริญสติปัฏฐานพิจารณาภายในกาย
๒. เชื่อว่ามีสติ เมื่อเจริญสติปัฏฐานพิจารณาเวทนาในเวทนาทั้งหลาย
๓. เชื่อว่ามีสติ เมื่อเจริญสติปัฏฐานพิจารณาจิตในจิต
๔. เชื่อว่ามีสติ เมื่อเจริญสติปัฏฐานพิจารณาธรรมในธรรมทั้งหลาย

มีสติด้วยเหตุอีก ๔ อย่าง คือ

๑. เชื่อว่ามีสติ เพราะเว้นจากความเป็นผู้ไม่มีสติ
๒. เชื่อว่ามีสติ เพราะเป็นผู้กระทำสิ่งทั้งหลายที่ควรทำด้วยสติ
๓. เชื่อว่ามีสติ เพราะเป็นผู้กำจัดสิ่งทั้งหลายที่เป็นฝ่ายตรงข้ามกับสติ
๔. เชื่อว่ามีสติ เพราะเป็นผู้ไม่หลงลืมธรรมทั้งหลายที่เป็นมูลเหตุแห่งสติ

มีสติด้วยเหตุอีก ๔ อย่าง คือ

๑. เชื่อว่ามีสติ เพราะเป็นผู้เพียบพร้อมด้วยสติ
๒. เชื่อว่ามีสติ เพราะเป็นผู้ชำนาญในสติ
๓. เชื่อว่ามีสติ เพราะเป็นผู้คล่องแคล่วในสติ
๔. เชื่อว่ามีสติ เพราะเป็นผู้ไม่หวนกลับจากสติ

มีสติด้วยเหตุอีก ๔ อย่าง คือ

๑. เชื่อว่ามีสติ เพราะมีอยู่ตามปกติ
๒. เชื่อว่ามีสติ เพราะเป็นผู้สงบ
๓. เชื่อว่ามีสติ เพราะเป็นผู้ระงับ
๔. เชื่อว่ามีสติ เพราะเป็นผู้ประกอบด้วยธรรมของสัตบุรุษ

(มีสติด้วยเหตุอีก ๑๐ อย่าง คือ)

๑. เชื่อว่ามีสติ เพราะระลึกถึงพุทธานุคุณ
๒. เชื่อว่ามีสติ เพราะระลึกถึงธรรมคุณ
๓. เชื่อว่ามีสติ เพราะระลึกถึงสังฆคุณ
๔. เชื่อว่ามีสติ เพราะระลึกถึงศีลที่ตนรักษา
๕. เชื่อว่ามีสติ เพราะระลึกถึงทานที่ตนบริจาคแล้ว
๖. เชื่อว่ามีสติ เพราะระลึกถึงคุณที่ทำให้ตนเป็นเทวดา
๗. เชื่อว่ามีสติ เพราะตั้งสติกำหนดลมหายใจเข้าออก
๘. เชื่อว่ามีสติ เพราะระลึกถึงความตายที่จะต้องมีเป็นธรรมดา
๙. เชื่อว่ามีสติ เพราะระลึกทั่วไปในกาย(ให้เห็นว่าไม่งาม)

๑๐. เชื่อว่ามีสติ เพราะระลึกถึงธรรมที่สงบระงับ (กิเลสและความทุกข์) คือ นิพพาน สติ ฯลฯ สัมมาสติ สติสัมโพชฌงค์ เอกายนมรรค ตรัสเรียกว่า สติ^๑ ภิคุชเป็นผู้ประกอบ ประกอบพร้อม ดำเนินไป ดำเนินไปพร้อม เป็นไป เป็นไปพร้อม เพียบพร้อมแล้วด้วยสตินี้ ภิคุชนั้น พระผู้มีพระภาคตรัสเรียกว่า ผู้มีสติ

คำว่า ภิคุช อธิบายว่า เชื่อว่าภิคุช เพราะทำลายธรรม ๗ ประการได้แล้ว คือ

๑. ทำลายสักกายทิฏฐิได้แล้ว
๒. ทำลายวิจิกิจฉาได้แล้ว
๓. ทำลายสีลัพพตปรามาสได้แล้ว
๔. ทำลายราคะได้แล้ว
๕. ทำลายโทสะได้แล้ว
๖. ทำลายโมหะได้แล้ว
๗. ทำลายมานะได้แล้ว

คือ ภิคุชนั้นทำลายบาปอกุศลธรรมซึ่งเป็นเหตุแห่งความเศร้าหมอง ก่อภพใหม่ มีความกระวนกระวาย มีทุกข์เป็นวิบาก เป็นที่ตั้งแห่งชาติ ชรา มรณะ ต่อไปได้แล้ว

^๑ดูรายละเอียดข้อ ๔/๕๔-๕๕

(สมจริงดังที่พระผู้มีพระภาคตรัสไว้ว่า สกียะ)

ผู้ใดควรแก้คำชมเชยว่าเป็นผู้ถึงนิพพานด้วยทางที่ตนทำแล้ว
ข้ามพ้นความสงสัยได้แล้ว ละความเลื่อมและความเจริญแล้ว
อยู่จบพรหมจรรย์ ล้นภพใหม่แล้ว ผู้นั้นชื่อว่าภิกษุ^๑

คำว่า **ภิกษุ ... มีสติดำรงอยู่** อธิบายว่า ภิกษุพึงมีสติ ดำรงอยู่ คือ พึง
มีสติเดิน พึงมีสติยืน พึงมีสตินั่ง พึงมีสตินอน พึงมีสติก้าวไปข้างหน้า พึงมีสติ
ถอยกลับ พึงมีสติมองดู พึงมีสติเหยียดดู พึงมีสติคู้เข้า พึงมีสติเหยียดออก
พึงมีสติใช้ผ้าสังฆาฏิ บาตร และจีวร พึงมีสติเที่ยวไป อยู่ เคลื่อนไหว เป็นไป
เลี้ยงชีวิต ดำเนินไป ยังชีวิตให้ดำเนินไป รวมความว่า ภิกษุ... มีสติดำรงอยู่
ด้วยเหตุนี้ พระผู้มีพระภาคจึงตรัสตอบว่า

ภิกษุไม่พึงปรารถนาสิ่งในกามทั้งหลาย
พึงเป็นผู้มีใจไม่ขุ่นมัว ฉลาดในธรรมทั้งปวง
มีสติดำรงอยู่

พร้อมกับการจบคาถา ธรรมจักขุ^๒ ไร้ธุลี ปราศจากมลทินว่า “สิ่งใดสิ่งหนึ่ง
มีความเกิดขึ้นเป็นธรรมดา สิ่งนั้นทั้งหมดล้วนมีความดับไปเป็นธรรมดา” ได้เกิด
ขึ้นแก่เหล่าเทวดาและมนุษย์หลายพัน ผู้มีฉันทะ ความพยายาม ความประสงค์
การอบรมบุญญาบารมีร่วมกันมากับพราหมณ์ จิตของพราหมณ์นั้นก็หลุดพ้นจาก
อาสวะเพราะไม่ถือมั่น หนังสือ ชฎา ผ้าคากรอง ไม้เท้า ลักจันน้ำ ผมและ
หมวดของอชิตพราหมณ์ก็หายไป พร้อมกับการบรรลุอรหัตตผล ท่านเป็นภิกษุ มี
ศีระโกลัน นุ่งห่มผ้ากาสาวะ ทรงสังฆาฏิ บาตรและจีวร เพื่อการปฏิบัติเอื้อประโยชน์
จึงประคองอัญชลี นั่งลงนมัสการพระผู้มีพระภาคโดยประกาศว่า “ข้าแต่พระองค์ผู้
เจริญ พระผู้มีพระภาคเป็นศาสดาของข้าพระองค์ ข้าพระองค์เป็นสาวก”

อชิตมาณวปัญหานิทเทศที่ ๑ จบ

^๑ ขุ.สุ. ๒๕/๕๒๐/๔๓๕, ขุ.ม.(แปล) ๒๙/๑๘/๘๔

^๒ ธรรมจักขุ ในที่นี้หมายถึงโสดาปัตติมรรค (ขุ.จู.อ. ๘/๙)